

حرمت ربا در چپه‌ای برای نجات علم اقتصاد از بن بست*

نویسنده: دکتر کاظم نجفی علمی

چکیده

مقاله حاضر یکی از اساسی‌ترین متغیرهای اقتصادی یعنی نرخ بهره را مورد سؤال قرار داده است و به دلایل علمی اثبات کرده است که حرمت ربا در اسلام و سایر ادیان الهی از دیدگاه اصول محض اقتصادی نیز قابل اثبات است و رعایت این دستور الهی اثرات اقتصادی بسیار مفیدی برای کشورها خواهد داشت ضمن اینکه ادامه روش بهره‌ای در اقتصاد، بن بست‌ها و مشکلات اقتصادی حادی را خواهد آفرید. مقاله در ۴ بخش می‌باشد.

در بخش اول، بهره از دیدگاه علم اقتصاد محض مورد نقد قرار گرفته است و در این نقد از نظرات علمای مشهور مکاتب مختلف اقتصادی بهره گرفته شده است.

در بخش دوم، عملکرد بانکداری بدون ربا فعلی ایران بررسی شده است.

در بخش سوم، اصول و مبانی سیستمی که بتواند جایگزین بهره شود و امکان اجرا نیز داشته باشد مطرح شده است.

در بخش چهارم، وظایف بانک مرکزی و بازار پول و سرمایه در این سیستم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

مقدمه

جدال بزرگی از آزادی یا محدودیت اقتصادی برای انسان از قبل از اقتصاد دانان

*- این مقاله براساس دیدگاه کلی و مطالب مربوط به پایان‌نامه دکتری اقتصاد است که توسط کاظم نجفی علمی تحت عنوان «بانکداری بدون ربا و رهیافت برای حل مشکلات موجود» به راهنمایی جناب آقای دکتر کمیجانی تهیه و در واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی دفاع شده است.

تأکید بر قرض الحسنه، پرداخت خمس، زکوة، منع اضرار به دیگران، منع احتکار، آیه شریفه لیس للانسان الا ما سعی، منع اسراف و تبذیر و امثالهم با توجه به شأن نزول آن و اجتهاد با توجه به شرایط امروزی کشور ما و جهان، می تواند یک زمینه بسیار مناسبی از ترکیب بهینه محدودیت و آزادی برای انسان معاصر بسازد تا ضمن فلاح و رستگاری، دنیای خود را نیز بسازد و در رفاه متعادل زندگی کند مشروط بر اینکه تجزیه و تحلیل ها ادامه یابد و نظریه پردازان اقتصادی با تحلیل جدی و دقیق دستورات، مجموعه ترکیبی از اقتصاد اسلام را مشخص نمایند. در مورد این مقاله منع و حرمت ربا را به عنوان یک دستور جدی اسلامی مورد توجه قرار می دهد و معتقد است صرف نظر از علائق مذهبی، با اصول و مبانی اقتصاد محض نیز این حرمت نه تنها قابل توجیه است بلکه راهکار مهمی در مطلوب کردن اقتصاد و رهایی علم اقتصاد از بن بست کنونی است.

اساس حرمت ربا مربوط به نهی آن در قرآن مجید است.

خدای متعال در قرآن مجید در سوره بقره در آیات ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، سوره آل عمران آیات ۱۳۰ - ۱۳۲ و در سوره روم آیه ۳۹ در حرمت ربا تأکید نموده و آن را جنگ با خدا دانسته است. در احادیث زیادی از قول پیامبر گرامی و امامان معصوم ربا به شدت نهی شده است. بعلاوه شاید کمتر موردی باشد که بدین ترتیب در قرآن و احادیث اسلامی و در سایر ادیان الهی نهی شده است.

کلاسیک تا به امروز بین محققان و نظریه پردازان علم اقتصاد وجود داشته است. آنان که به آزادی وسیع انسان برای حصول رشد و توسعه اقتصادی معتقد بودند امروزه با تجویز برنامه ریزی ارشادی حداقل، از آزادی مطلق انسان براساس غرایز و منافعش دست برداشته اند و آنان که به اراده جمعی و قدرت وسیع دولت معتقد بودند و با برنامه ریزی های جامع سعی در حذف اثرات بازار داشته اند نیز برای گسترش تولید، حداقل به سوسیالیسم بازار روی آورده اند. این جدال تئوریک و فلسفی به طور پنهان و آشکار در میان محققان و نظریه پردازان کشور ما هم وجود دارد. استنباط عمومی از نظرات غالب دانشمندان معاصر این است که همگی ترکیبی از محدودیت و آزادی را پذیرفته اند. اینکه حد بهینه این ترکیب چگونه است در حال حاضر یک بیان تئوریک ندارد و در واقع بن بست آشکار علم اقتصاد است. به نظر ما دلیل این بن بست عدم توجه به نظرات اقتصادی مندرج در کتابهای آسمانی است زیرا آنچه ما به عنوان اعتقاد اسلامی می توانیم مطرح کنیم و در سایر ادیان الهی نیز مطرح است، این است که به دلیل شناخت کامل خالق از مخلوق، این حدود در غالب دستورات به صورت اوامر و نواهی با ظاهر بسیار ساده بیان شده است که هم مانع رشد و شکوفایی استعداد انسان و یا استعداد مجموعه انسانها نمی شود و هم از طغیان انسانها و گروه انسانها از مرزهای عدالت، انصاف و تهاجم به حقوق دیگران جلوگیری می کند. این است که دستورات به ظاهر ساده ای نظیر حرمت ربا و یا استجاب و

به نمونه‌هایی چند به شرح زیر توجه شود. قرآن مجید سوره بقره آیه ۲۷۵ ترجمه فارسی:

آنان که ربا می‌خورند در قیامت چون کسانی از قبر برمی‌خیزند که به افسون شیطان دیوانه شده باشند و این به کیفر آن است که گفتند « ربا چون معامله است » در حالی که خدا معامله را حلال و ربا را حرام کرده است هر کس که موعظه خدا به او رسید و از رباخواری باز ایستاد، خداوند از گناهان پیشین او درگذرد و کارش به خدا واگذار می‌شود و آنان که بدان کار باز گردند اهل جهنم‌اند و جاودانه در آن خواهند بود. تورات^۱ «اگر برادر فقیر و تهیدست نزد تو آمد او را مانند غریب و مهمان پذیرایی و یاری نما تا با تو زندگی نماید از او ربای پولی مگیر و از خدای خود بترس تا برادرت با تو زندگی نماید. نقد خود را به ربا به او مده و خوراک را به سود به او مده، اگر نقدی به فقیران از قوم من که همسایه تو باشند قرض دادی مثل رباخوار با او رفتار مکن و هیچ سودی بر او نگذار.»^۲ به قدمت تاریخی که ربا وجود داشته است فریاد علیه مفسد آن نیز در جوامع وجود داشته است. بدین ترتیب ربا و حرمت آن از اهمیت زیادی برخوردار است. دامنه ربا از دیدگاه اسلام وسیع تر از بهره متعارف است اما تمرکز اصلی آن بر بهره است لذا ضمن تعریفی از ربا عمده مباحث ما بر بهره به شیوه متعارف فعلی متمرکز خواهد شد. این مقاله سعی دارد صرفنظر از بررسی حرمت

دینی ربا و بهره اثبات کند که:

- ۱- بهره به شکل سنتی از دیدگاه اصول صرفاً اقتصادی نیز دارای مشکلات اساسی است.
- ۲- سیستم بانکداری فعلی ایران به طور ریشه‌ای ربا را حذف نکرده است و نیاز به تجدید نظر دارد.
- ۳- راهکارهای اسلامی برای جایگزینی بهره وجود دارد که مشکلات اقتصادی بهره را ندارد و وظایف مفید آن را نیز انجام می‌دهد. متدولوژی تحقیق، مطالعات کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل مطالب و جمع‌بندی نتایج است.

بخش اول - نقد اقتصادی بهره

با عنایت به اینکه تعریف ربا برای ادامه مباحث مقاله لازم است لذا به اجمال تعریف در این بخش ربا مطرح می‌گردد.

"ربا در لغت عرب به معنای یک نوع زیاده و اضافی است که در اموال و ثروت به وجود می‌آید و به معنای زیادخواهی از دو جنس همگون در معامله است و زیادخواهی در قرض به طور کلی."^۱

ربا یعنی شرط قبلی بر دریافت مازاد مشخص بر اصل قرض یا معامله دو هم‌جنس مکمل و موزون به زیادت. در این مقاله از تعریف اخیر استفاده شده است. مستندات تعریف اخیر به شرح زیر است:

"ای مردمی که ایمان دارید رباخواری نکنید

۱- ربا و قرض در اسلام - محمدحسین ابراهیمی - مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - بهمن ۱۳۷۲ صفحه ۸۷

۲- فرهنگ اصطلاحات فقه اسلامی (در باب معاملات) محسن جابری عربلو - انتشارات امیرکبیر سال ۱۳۲۲

و در وام دادن اضافه بر اصل پول اخذ نکنید.^۳ "ابن عباس نقل می‌کند که در آن زمان وقتی مهلت پرداخت بدهی فرامی‌رسید، طلبکار به سراغش می‌آمد و به‌وی می‌گفت مدت پرداخت را زیاد کن و من پول بیشتری به تو می‌دهم و آن دومی هم می‌پذیرفت."^۴

"از دیدگاه شورای ایدئولوژی اسلامی ربا همان بهره است چه کم چه زیاد، چه برای قرض مصرفی و چه برای قرض تولیدی. چه برای کار شخصی و چه برای کار تجاری، چه قرض‌گیرنده دولت باشد چه بخش خصوصی چه نرخ آن کم باشد و چه نرخ آن زیاد....."^۵

ربا بر دوگونه است ۱- ربای نسیه یا ربای قرض. ۲- ربای فروش یا ربای افزوده.

ربای قرض به دو صورت در بین اعراب متداول بود صورت اول: فزونی مال در مقابل تأخیر به هنگام سررسید مهلت باز پرداخت قرض و ناتوانی مقروض به‌ادای آن. صورت دوم: قرض

بایهه^۶ مشروط به هنگام انعقاد پیمان. معامله ربایی اعراب جز به شکلی که در مورد قرض دادن درهم و دینار با مهلتی معین و با شرط افزودن رواج داشت نبوده است.^۶ "ربا در اصطلاح به معنی اضافه شدن به ثروت و افزایش سرمایه اصلی است، بهره، مبلغ اضافی بر سرمایه اصلی است که با یک نرخ ثابتی بعد از مدت معینی گرفته می‌شود و هر دو شرط از قبل تعیین شده است.^۷

بهره از سه عنصر تشکیل شده است که عبارتند از: مبلغی زیاده بر سرمایه اصلی، تعیین این مازاد برطبق مدت زمان و اضافه به صورت شرطی، هر معامله‌ای که در آن سه عنصر فوق وجود داشته باشد معامله ربوی خواهد بود.^۸

"ربا عبارت است از گرفتن مبلغ اضافه روی دین واقعی مشروط بر اینکه از قبل شرط شده باشد."^۹

"نوع دوم، ربای فروش است که سنت

۳- سوره آل عمران آیه ۱۳۰

۴- تفسیر مجمع البیان ج ۱ جزء ۳ ص ۳۶

5- Elimination of riba from the economy and Islamic modes of financing 2 Nd revised and enlarged edition candouncil of Eslamic Ideology, pakistan Islamabad dec. 1991, p,1

۶- دکتر حسن عبدالله‌امین، سپرده‌های نقدی و راههای استفاده از آن در اسلام ترجمه محمد درخشنده انتشارات امریکبیر سال ۱۳۶۷ صفحه ۲۲۸ - ۲۲۹

۷- منبع ۶ ص ۲۳۰

8- Syedabol A ,ala Maududi, «Economic System of Islam» By khurshid ahmad (Lahor: Islamic publications Ltd ,1984) pp - 160 - 161

۹- گزارش تحقیقی "تحلیل اقتصادی قانون عملیات بانکی بدون ربا گزارش داخلی مرکز آموزش بانکداری نویسندگان، ناصر اشرف گندمی، غلامحسین روحی

سال نگارش ۱۳۷۰

تناقضات و اشکالات سیستم و شیوه پاداشی است که در حال حاضر در قالب بهره و مستقل از تولید و ارزش افزوده اقتصادی دریافت می‌شود. در واقع ارائه شیوه و سیستمی است که سهمی عادلانه و اقتصادی نصیب صاحبان سپرده بنماید.

در این بخش به‌طور خلاصه نظرات کلاسیک‌ها، نئوکلاسیک‌ها، کینزیون، متأخرین بر کینز در مورد بهره نقد و بررسی می‌شود و سعی می‌گردد ضعف‌های اساسی شیوه پرداخت بهره مشخص شود.

قبل از ورود به بحث این تذکر لازم است که نرخ بهره پولی در صدی از اصل وام است که در مدت معین معمولاً یکسال پرداخت می‌گردد و نرخ بهره حقیقی عبارت از درصد حاصل از سرمایه‌گذاری یا تجاری یک مال است.

اهم دیدگاه‌ها و نظریات مربوط به بهره نظریات مربوط به بهره نظیر نظریات مربوط به پول دارای ابهامات و پیچیدگی‌های فراوانی است. خلاصه‌ای از نظریات مربوط به بهره به شرح زیر است:

الف - فرضیه‌های واقعی بهره:

(۱) فرضیه بهره‌وری بهره (منتسب به سی. ریدل،

شریف آن را تحریم گردانیده است و ربایی است که در فروختن‌ها مطرح می‌شود و فقها آن را ربای افزوده می‌نامند و آن فروش نقدی طلب با طلب، نقره با نقره گندم با گندم نمک با نمک که اگر از نظر کمی و کیفی مشابه باشند به‌زیاده ممنوع است." ۱۱۶۱۰

با توجه به اینکه بهره به شیوه متعارف فعلی یعنی پرداخت درصد معینی از قبل تعیین شده به سپرده‌ها و یا دریافت درصد معین از قبل تعیین شده از وام‌ها، لذا بهره سنتی مشمول حرمت ریاست. بدین ترتیب بهره که از شاکله‌های مهم سیستم سرمایه‌داری است در این مقاله مورد نقد و بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

در این بخش کوشش شده است نظرات دانشمندان معتقد به بهره، در مورد لزوم و علل وجودی بهره با یکدیگر مقایسه شود، وجود تناقضات آشکار در این نظرات و بیان ضعف‌های اساسی بهره سنتی نشان می‌دهد که رد بهره به شیوه متعارف فعلی از پشتوانه علمی اقتصادی نیز برخوردار است.

مقصود از این بحث این نیست که صاحبان پس‌انداز پاداشی دریافت نمایند بلکه بیان

۱۰- جنبه‌های نظری و فقهی بانکداری بدون ربا در پاکستان، جمشید شم‌ریزی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع) استاد راهنما علی‌اصغر

هدایتی ص (۶)

۱۱- برخی کتب و نشریات دیگری که در استنباط تعریف متن مقاله از آن استفاده شده است:

- پول در اقتصاد اسلامی دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از انتشارات سمت سال ۷۴ ص ۶۴ تا ۶۶

- ربا و قرض در اسلام، محمدحسین ابراهیمی مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم بهمن ۷۲ ص ۸۷ و ۹۶

- مساله ربا به ضمیمه یمنه - شهید مطهری انتشارات صدرا سال ۷۲ ص ۵۹

کلاسیکها معادله درآمد، مخارج را به کار گرفتند).

(۴) نظریه رجحان نقدینگی کینز

(به رغم تمام زحمات و مدت زمانی که از سوی اقتصاددانان زیادی بر روی چگونگی توجیه بهره صورت گرفته است، می توان به جرأت گفت که فرضیه کاملی برای بهره هنوز تدوین و تشریح نشده است.^{۱۲})

کلیاتی از این نظریات به شرح زیر مورد توجه قرار می گیرد.

نظریه کلاسیک ها و نئوکلاسیک ها:

مکرراً گفته شده نرخ بهره پاداش امساک از مصرف حال یا پاداش تعویق مصرف حال است. و حال آنکه صرف کاهش مصرف حال مستحق پاداش نمی باشد. زیرا این کاهش ممکن است به تولید حال و آینده و نتیجتاً پس انداز آینده لطمه بزند. کینز در کتاب تئوری عمومی خود به تفصیل اشکالات اساسی این طرز تفکر را ارائه می دهد.^{۱۳} ویکسل به ارتباط نرخ بهره پولی (که در

لادردیل، مالتوس و فان تونن)

(۲) فرضیه کاربرد یا مصرف بهره (منتسب به هرمن و منگر)

(۳) نظریه خودداری کردن بهره (منتسب به سینور)

(۴) نظریه کاربره (منتسب به جیمز میل و مک کالک)

(۵) نظریه تفاوت قیمت بهره (منتسب به باوم باروک)

(۶) نظریه ارجحیت زمانی بهره (منتسب به ایروینگ فیشر)

(۷) فرضیه استثمار بهره (منتسب به کارل مارکس)
ب. فرضیه های پولی بهره:

(۱) فرضیه کلاسیک بهره (که نظریه مقداری پول در این مورد کاملاً مشهور است).

(۲) نظریه وجوه قابل استقراض نئوکلاسیکها در مورد بهره (منتسب به بی. اولین و دی. اچ. رابرتسن و ویکسل).

(۳) نظریه توازن نقدینگی بهره (منتسب به اقتصاددانان کمبریج که به جای معادله مبادله

۱۲- مقالات سمینار بین المللی اقتصادی اسلامی دانشگاه الزهرا پیرامون نظام اقتصادی اسلامی با اهتمام عبدالکریم بی آزار شیرازی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی بهار ۱۳۶۸ صفحه ۱۶۷ و ۱۶۸.

۱۳- نظرکینز در کتاب تئوری عمومی اشتغال، بهره و پول ترجمه منوچهر فرهنگ، انتشارات دانشگاه تهران صفحه ۲۰۵

«پس انداز انفرادی یعنی نخوردن شام امروز به مفهوم تصمیم به خرید شام آینده و یا یک جفت کفش در سال آینده نمی باشد پس یعنی کاهش سفارش حال است نه سفارش ویژه ای برای آینده. لذا پس انداز انفرادی بدان معنی نیست که تقاضای مصرف آینده جانشین مصرف حال گردد بلکه کاهش خالص چنین تقاضاست. از طرف دیگر چون می توان گفت مصرف آینده مبتنی بر تجربه مصرف حال است لذا حتی می توان گفت کاهش مصرف حال ممکن است باعث کاهش مصرف آینده نیز گردد. پس عمل پس انداز نه تنها قیمت کالای مصرفی را پایین می آورد بلکه ممکن است تقاضای سرمایه گذاری حال را هم مانند تقاضای مصرف حال کاهش دهد و کارآیی نهایی سرمایه موجود را نیز به طور مؤثری تضعیف کند اما اگر پس انداز تنها خودداری از مصرف حال نبود بلکه در عین حال سفارش ویژه برای مصرف آینده باشد اثر آن ممکن است متفاوت باشد در این حالت نیز اگر منابع فارغ شده از مصرف حال برای تولید کالای مصرفی آینده صرف شود نیز با توجه به زمان و به کارگیری منابع، ممکن است اثر آینده کمتر از حال باشد».

۱۳/۱ تا ۱۳/۵- نظریه عمومی اشتغال بهره و پول - جان مینارد کینز ترجمه منوچهر فرهنگ انتشارات دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران سال ۱۳۵۳

کینز به عنوان ارائه کننده این نظریه می گوید اشتباه نظرات فعلی این است که نرخ بهره را از جزء نخست که رجحان زمانی و روانی است به دست می آورند و حال آنکه بهره قیمتی است که میل به نگه داری دارایی به شکل نقد را با مقدار موجود نقد متعادل می کند. لذا مقدار پول نقد نیز از عوامل تعیین کننده نرخ بهره است و رجحان نقدینگی مردم به انگیزه سفته بازی (استفاده از پول برای کسب سود) بستگی دارد.^{۱۴}

در این نظریه نرخ بهره پدیده کاملاً پولی است و پاداش کسانی است که از نقدینگی خودشان چشم پوشی می کنند و نرخ بهره در نتیجه عرضه و تقاضا برای وجوه نقد حاصل می شود و تقاضا برای وجوه نقد به استثنای یک مقدار تقاضای ثابت برای معاملات، عمدتاً به انگیزه سفته بازی صورت می گیرد.

تفاوت آشکار نظر کینز با نظریات دیگران در اینجاست که گاهی اوقات با وجود افزایش وسیع حجم پول، نرخ بهره کاهش بسیار جزئی دارد. این مسأله با اصول نظریات قبلی قابل توجیه نیست اما با توجه به نظر کینز این عدم کاهش، به دلیل افزایش رجحان نقدینگی بیش از افزایش حجم پول در بعضی موارد است. در این حالت که به دام نقدینگی مشهور است به علت وجود رکود در جامعه،

بازار پول تعیین می شود) و نرخ بهره طبیعی (که در یک بازار تعیین نمی شود و نرخ بازده سرمایه گذاری است روی سرمایه در بازار کالا) اشاره می کند و در تعادل این دو نرخ را یکی تلقی می کند^{۱۴} و حال آنکه تساوی این دو نرخ باعث توقف سرمایه گذاری می شود. بعلاوه افزایش پولی در کوتاه مدت ممکن است نرخ بهره را کاهش دهد اما در بازار کالا ممکن است چنین امری انجام نشود و در واقع یک تناقض بین نرخ بازار پول و بازار کالا ایجاد می گردد.

نرخ بهره به عنوان نتیجه تساوی عرضه و تقاضای وجوه قابل استقراض.^{۱۵} کینز نیز با رد نظریه کلاسیک ها و نئوکلاسیک ها می گوید پس انداز و سرمایه گذاری عوامل تعیین کننده دستگانه نیستند بلکه عوامل تعیین شده دستگانه و عوامل تعیین کننده شامل میل به مصرف، کارآیی نهایی سرمایه و نرخ بهره اند.

نظریه رجحان نقدینگی

این نظریه می گوید: اشخاص براساس میل به مصرف قسمتی از درآمد خود را مصرف می کنند و بقیه را به اشکال مختلف نگهداری می نمایند. اینکه چه میزان از بقیه درآمد را نقد نگه می دارند (پس انداز) بستگی به رجحان نقدینگی دارد.

14- monetary interest and price and integration of monetary and value theory, second edition Don patinkin printed in u s a p. 342 _ 346

۱۵- ویکسل، گونامیردال، اولین - پول و بانک از نظریه تا سیاست گذاری - علی ماجدی - حسن گلریز - انتشارات بانک مرکزی تابستان ۱۳۶۷ صفحه ۲۰۶

۱۶- مأخذ شماره ۱۳

صاحبان پول نقد سعی می‌کنند پول نقد بیشتری نگاه دارند. بنابراین نرخ بهره کاهش قابل توجهی پیدا نمی‌کند.

بعضی انتقادات بر این نظریه این است که برخی استدلال‌ات آن در انتقاد به کلاسیکها و نئوکلاسیکها مربوط به شرایط خاص رکودی است.^{۱۷}

زیرا اینکه نرخ بهره یک پدیده پولی و در بازار پول تعیین می‌شود نیز نادیده گرفتن بازار کالا است و در یک تعادل عمومی بازار پول نمی‌تواند مستقل

از سایر بازارها به تعادل برسد. زیرا رجحان نقدینگی خود به درآمد و تولید و تقاضا برای سرمایه گذاری ارتباط دارد. اگر بپذیریم که مردم در اثر پیش‌بینی‌های خود مبنی بر تغییرات نرخ بهره در آینده آنطور که کینز می‌گوید تقاضا برای نقدینگی را کاهش یا افزایش می‌دهند باید این را هم روشن کنیم که این پیش‌بینی بر چه اساسی صورت می‌گیرد. تنها نمی‌توان گفت نرخ‌های بهره قبلی سازنده مبنای پیش‌بینی مردم است بنابراین مجموعاً به نظر می‌رسد کلاسیک‌ها به بخش واقعی اقتصاد

۱۷- انتقاد از کینز: Don Patinkin در فصل ۱۵ کتاب Money interest and Price (مآخذ شماره ۵) در بحث انتقادات مربوط به تئوریهای نرخ بهره کلاسیک‌ها و نئوکلاسیک‌ها و کینزیون چنین می‌گوید (ص ۳۴۶) تئوریهای کلاسیک و نئوکلاسیک کلاً تئوری عرضه و تقاضای وجوه قابل استقراض و تئوری کینز تئوری رجحان نقدینگی است.

«دسته اول این تئوریا نرخ بهره را بازار وام تعیین می‌نماید. درحالی‌که دسته دوم عقیده دارند که نرخ بهره در بازار پول تعیین می‌شود».

آیا نرخ بهره یک پدیده پولی است و یا یک پدیده واقعی است؟

به‌طور عملی اگر نرخ بهره صرفاً در بازار کالا اثر کند یک پدیده واقعی است و اگر صرفاً در بازار اوراق و یا بازار پولی اثر کند یک پدیده پولی است. اما ملاحظات تعادل عمومی تذکر می‌دهد که اکثر تئوریهای معاصر از چنان موقعیت‌های گوشه‌ای و خاص امتناع می‌ورزند. تشخیص این است که نرخ بهره، اثرش را در کل بازارها وارد می‌کند و به‌طور مخصوص در سه زمینه عمل می‌کند.

ترجیحات زمانی (تصمیمات مصرف‌کننده)، بهره وری نهایی سرمایه (تصمیمات سرمایه‌گذاری) و ترجیحات نقدینگی (تصمیمات به‌عنوان نگه‌داری نسبی اوراق یا پول نقد) طبقه‌بندی نرخ بهره در قالب پولی یا حقیقی بر حسب اینکه تقاضای اضافی مربوط به کدام بازار است با نظریه تعادل عمومی مطابقت نداشته و به‌طور کلی باید گفت نرخ بهره به‌وسیله تقاضای اضافی در کل بازارها تعیین می‌شود.

اینکه بگویم نرخ بهره اگر در بازار کالا تعیین شود یک پدیده حقیقی است و اگر در بازار پول تعیین شود یک پدیده پولی است طبق تئوری تعادل عمومی غیر ممکن است اما این تفکیک می‌تواند اثر مفیدی برای ما داشته باشد. زیرا می‌گوییم نرخ بهره یک پدیده حقیقی است اگر رفتار آن مانند یک قیمت نسبی بوده و در بلندمدت صرفاً از تغییرات برون‌زای آنها که بر قیمت نسبی اثر می‌گذارند متأثر شود یک پدیده پولی است اگر رفتار آن مثل قیمت مطلق است و تغییرات برون‌زای آنها که بر سطح قیمت مطلق اثر می‌کنند صرفاً در درازمدت بر آن اثر می‌گذارند بنابراین تغییرات مقدار پول و جابه‌جایی رجحان نقدینگی که مربوط به قیمت مطلق است بهره حقیقی را تغییر نمی‌دهد ولی بهره پولی را تغییر می‌دهد.

در حالی‌که تغییرات در سلاط و شرایط تکنیکی تولید که طبیعت آن موجب تغییر قیمت نسبی می‌شود موجب تغییر نرخ بهره حقیقی نیز می‌شود.

در تعیین نرخ بهره توجه ویژه کرده‌اند. کینز به بخش پولی عنایت بیشتری داشته است، نئوکلاسیک‌ها و ویکسل سعی در ایجاد پلی بین این دو بخش نموده‌اند. اما به هر صورت تعیین مبلغ معینی از قبل به عنوان بهره پول به گونه‌ای فضای مستقل از تولید را در تعیین بهره می‌سازد که بدین ترتیب تعادل واقعی مورد نظر حاصل نخواهد شد.

اجمالی بر نظرات محققان اسلامی در علل حرمت ربا

امام غزالی - استفاده ربوی از پول کفران نعمت و استفاده شیئی از غیر از آنچه برای آن ایجاد شده می‌باشد.^{۱۸} «پول برای این خلق شده است که مقیاس ارزش‌ها و وسیله مبادله باشد، خود پول دارای ارزش واقعی نیست و اگر ارزش واقعی می‌داشت نمی‌توانست نقش پولی خود را ایفا کند و مانند سایر کالاها می‌شد. ربا این است که انسان می‌خواهد به وسیله پول، پول ایجاد کند این کفران نعمت و استعمال شیئی در غیر خلیق لاجله است».

- ارزش مصرفی پول در ارزش مبادله‌ای بودن آن است.

شهید بهشتی - سود محصول و پاداش کار است نه پاداش سرمایه لذا ربا منع شده است.^{۱۹}

- پول دارای ارزش اعتباری است لذا

نمی‌تواند مازادی داشته باشد.

- در مبادله دو کار نفعی متصور است اما در مبادله در دو پول نفعی متصور نیست.

- دریافت بهره به مفهوم ایجاد یک حق مالکیت جدید برای صاحب پول در لحظه انتقال بدون انجام هیچ گونه فعلیتی است.

- برای اینکه پول بتواند حائز ارزش مبادله‌ای خالص باشد نباید برای آن ربا پرداخت شود.^{۲۰}

- پول ارزش مبادله‌ای مشخص اشیاء و قدرت خرید کل و مال اعتباری است، ولی سرمایه مال حقیقی است که در ایجاد کالاها و خدمات نقش مستقیم دارد.

شهید مطهری - با اظهار اینکه سود هم مربوط به سرمایه و هم مربوط به کار است دلیل حرمت ربا را ماهیت قرض می‌داند و دلیل حرمت ربای معاملی را نیز استفاده از آن برای فرار از ربا می‌داند. ایشان می‌فرماید در قرض، قرض دهنده مالک پول نیست که مالک نتایج آن باشد ولی در مقابل قرض گیرنده ضامن استرداد اصل پول است اما در عقود نظیر مضاربه عامل، مالک پول نمی‌باشد لذا زیان پول مربوط به وی نیست. و سود حاصل از به کارگیری پول نیز باید بین او و مالک پول تقسیم شود.^{۲۱}

۱۸- عملیات بانکی داخلی - ۲ - تخصیص منابع انتشارات بانک مرکزی سال ۱۳۶۷ صفحه ۲۳

۱۹- مساله ربا - متفکر شهید استاد مرتضی مطهری - انتشارات صدرا سال ۷۲ صفحه ۹۹

۲۰- پول در اقتصاد اسلامی - دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از انتشارات «سمت» سال ۱۳۷۴ صفحه ۳۹

۲۱- منبع شماره ۲۲ صفحه ۹۸

نتیجه:

عده‌ای صاحب وجوهی به نام پس‌انداز هستند و عده‌ای متقاضی این وجوه برای به کارگیری آن می‌باشند به هر صورت وسیله‌ای لازم است که پلی بین این دو گروه باشد. به نظر ما بهره که قدمت تاریخی دارد پل یک طرفه است که توسط سرمایه‌دارها به گیرندگان سرمایه تحمیل شده است. خصایص ویژه بهره متعارف ضمن مفاسد استثماری، موانع اقتصادی نیز ایجاد می‌کند که از جمله مقاومت در مقابل کاهش نرخ و تحدید سرمایه‌گذاری و به ویژه سرمایه‌گذاری‌های ریسک‌پذیر که ممکن است ضروری هم باشد.

به نظر می‌رسد اختلافات مهمی نیز بین دانشمندان اقتصاد سرمایه‌داری در مورد موضوعیت و نقش نرخ بهره وجود دارد. اینکه از یک سو بهره برای ادامه حیات سیستم سرمایه‌داری لازم است و از سوی دیگر شیوه فعلی آن باعث اعتراض وسیع مردم و مشکلات اقتصادی نظیر موانع برای اشتغال کامل و تحدید سرمایه‌گذاری است که به برخی از آنها به شرح زیر اشاره می‌گردد. در واقع یک بن‌بست نظام سرمایه‌داری است.

باتوجه به مباحث این بخش مشکلات مهم نرخ بهره به شیوه سنتی به شرح زیر است:

۱- به علت خصایص پول (کشش تولیدی و قدرت جانشین بسیار کم) نرخ بهره در کاهش مقاومت نشان می‌دهد. بنابراین نمی‌تواند نقش تعادلی مورد نظر را ایفا نماید.

۲- صرف پس‌انداز مستحق پاداش نمی‌باشد زیرا ممکن است به کاهش تولید حال و

آینده و کاهش پس‌انداز کل بینجامد.
۳- اگر بهره جزء هزینه تولید به حساب آید ممکن است روش‌های کارآیی میان مدت و بلندمدت قربانی کاهش دوره برای کاهش هزینه بهره بشود. اما اگر از سود پرداخت شود این مشکل حل می‌شود.

۴- اگر ارتباط مستقیمی بین بهره و سود حاصل از کاربرد سرمایه موجود نباشد اولاً بهره با تغییرات تولید قابلیت انعطاف ندارد، ثانیاً - در صورت عدم حصول تولید ضمن اینکه باعث تحمیل زیان بیش از حد به تولیدکننده می‌شود عدم تعادل در عرضه و تقاضا ایجاد می‌کند. ثالثاً - در یک زمان معین نرخ بهره مفروض مانع حصول سرمایه‌گذاری‌های بانرخ‌بازده کمتر می‌شود. اینکه در بلندمدت و در رقابت کامل این تعادل‌ها حاصل می‌گردد، چندان قابل اثبات و حداقل عملی نمی‌باشد. اینکه این نرخ در طول زمان برای هماهنگی با بازده مذکور کاهش می‌یابد نیز به دلیل خصایص ویژه پول قطعی نیست.

۵- اگر مسأله کمیابی پول را از بین ببریم نقش پولی خود را از دست می‌دهد و اگر حائز آن خصایص باشد در حال پول بودن اختصاص درصدی براساس آن مانعی برای اقتصاد است و این همان جمله‌ای است که قدما از اسلامیون گفته‌اند که بهره یعنی استفاده از پول در غیر از آنچه برایش خلق شده. اگر پول را از خصوصیت پاداش نقدی بالا و هزینه صفر نگه‌داری عاری کنیم مزد به پول دریافت نخواهد شد. و وسیله مبادله‌ای جانشین آن

قالب سپرده قرض الحسنه و سرمایه گذاری امکان پذیر است. اصل سپرده قرض الحسنه تضمین و سودی به آن تعلق نمی‌گیرد.

اصل سپرده سرمایه گذاری را بانک می‌تواند تعهد یا بیمه کند و سود حاصل از به کارگیری این سپرده طبق ماده ۵ قانون بین سپرده گذاران براساس مدت و مبلغ تقسیم می‌شود.

طبق تبصره ماده ۳ قانون، تخصیص منابع در قالب عقود معینه (مضاربه، مشارکت) صورت می‌گیرد و نقش بانک در به کارگیری سپرده سرمایه گذاری نقش وکیل است.

باعنایت به مراتب فوق، نحوه عملکرد بانک‌ها به مقتضای عقود شرعی مذکور در قانون مشخص شده است.

قانون به پذیرش یا عدم پذیرش زیان از گیرنده تسهیلات و یا پذیرش زیان از طرف سپرده گذار (سپرده سرمایه گذاری) اشاره‌ای ننموده است. بنابراین صراحتی که در مقررات بانکداری پاکستان در مورد پذیرش اصل مشارکت در سود و زیان وجود دارد در قانون عملیات بانکی ایران وجود ندارد. با وجود این قانون به تقسیم سود بین سپرده گذار و گیرنده تسهیلات صراحت دارد. اما با توجه به اینکه در پذیرش زیان ابهاماتی در قانون وجود دارد بنابراین چگونگی پذیرش زیان در آیین‌نامه‌ها و عملکرد و مستندات این نوع عملکرد به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- وضعیت پذیرش یا عدم پذیرش زیان همانگونه که گفته شد قانون اصل تقسیم سود بین

لازم خواهد بود. که دارای خصوصیات بالا باشد و بنابراین دوره تسلسل باطلی ایجاد می‌شود. با توجه به مراتب بالا نتیجه زیر حاصل می‌گردد.

هر سیستمی که به پس انداز پاداشی مستقل از شرکت آن در تولید و ایجاد ارزش افزوده بدهد مانعی اساسی برای تحقق اشتغال کامل و توسعه و رشد است و اگر ارتباط همزمانی بین حاصل تولید و سود پرداختی به سپرده موجود باشد اولاً توزیع عادلانه تری بین صاحب سپرده و سرمایه گذار ایجاد می‌گردد. ثانیاً اشکالات پرداخت بهره به شیوه سنتی مرتفع خواهد شد.

با توجه به اینکه حذف بهره بدون جایگزین مناسب نیز در سیستم مالی و پولی نظام اقتصادی فعلی اختلال ایجاد می‌کند بنابراین در مباحث بعدی در مورد جایگزین مناسب آن بحث خواهد شد.

بخش دوم - بررسی عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران
در این بخش صرفاً مسائل مربوط به جایگزینی بهره مطرح خواهد شد.

قانون عملیات بانکی بدون ربا (ق.ع.ب.ب) در شهریور ماه ۱۳۶۲ در ۵ فصل، ۲۶ ماده و ۵ تبصره به تصویب رسید و مقرر گردید آیین‌نامه اجرای قانون با پیشنهاد بانک مرکزی از طریق وزارت امور اقتصادی و دارایی به تصویب هیأت وزیران برسد به گونه‌ای که قانون حداکثر در مدت ۵ سال اجرا گردد. بانکداری بدون ربا از ابتدای سال ۱۳۶۳ در ایران به مرحله اجرا در آمد.

طبق ماده ۳ فصل دوم قانون، تجهیز منابع در

مشارکت به اخذ تضمین که با مقتضای عقد مغایرت دارد اشاره نشده است، باین وصف در قراردادهای اجرایی هر دو عقد، (مضاربه و مشارکت) وجه التزام و برداشت از حسابها و اخذ تضمین کافی برای اصل سرمایه قید شده است. نمونه‌هایی از این قراردادها به شرح زیر است:

ماده ۲۷، قرارداد مشارکت مدنی یکی از بانکها

جبران خسارت - شریک ضمن عقد صلح موضوع ماده ۹ این قرارداد، قبول و تعهد نمود چنانچه به هر دلیل نقصان و یا خسارتی بر اصل سرمایه پرداختی بانک موضوع این قرارداد وارد آید آن را به هر میزانی که بانک تعیین می‌کند از اموال خود مجاناً به بانک پرداخت نماید. در این جا کلمه به هر دلیل قطعیت عدم پذیرش زیان را مشخص می‌سازد.

ماده ۲۰ - قرارداد مضاربه

عامل ضمن عقد صلح مذکور در ماده نه قبول و تعهد نمود که چنانچه به هر دلیل خسارتی بر اصل سرمایه مضاربه موضوع این قرارداد وارد آید خسارت وارده را به میزانی که بانک تعیین می‌کند از اموال خود مجاناً به بانک پرداخت نماید. صرف اظهار بانک در مورد میزان خسارت وارده بر اصل سرمایه، معتبر بوده و عامل ضمن عقد مذکور حق هرگونه ایراد و یا اعتراض را در این مورد از خود سلب می‌نماید.^{۲۲}

بدین ترتیب با سکوت قانون، تأکید

سپرده گذار و گیرنده تسهیلات و نقش وکالتی و وابستگی بانک را صراحتاً پذیرفته است اما در مورد زیان صراحتاً اشاره‌ای ننموده است بنابراین وضعیت پذیرش یا عدم پذیرش زیان با توجه به مقتضای عقود و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها در شرح زیر مشخص می‌گردد:

اصل سپرده: در ماده ۸ آیین‌نامه فصل دوم قانون، بانک صراحتاً سپرده سرمایه‌گذاری را تضمین کرده است. زیرا مقرر می‌دارد: بانک‌ها استرداد اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار را تعهد و یا به هزینه خود بیمه می‌نمایند بنابراین کلمه «می‌تواند قانون» در آیین‌نامه به می‌باید تبدیل شده است.

اصل اعتبار: در ماده ۱ - آیین‌نامه فصل سوم قانون، مقرر شده است که تسهیلات باید به گونه‌ای پرداخت شود که اصل منابع در مدت معینی قابل برگشت باشد. باینکه تکلیف این ماده برای بانک‌ها یک تکلیف منطقی است اما در دستورالعمل اجرایی و قراردادها به عدم پذیرش زیان به هر دلیل (حتی در صورت عدم تقصیر گیرنده تسهیلات) منتهی شده است.

در دستورالعمل اجرایی عقد مضاربه که توسط شورای پول و اعتبار مصوب شده است (بنابر تکلیف آیین‌نامه مصوب دولت) بانک‌ها موظفند برای جبران خسارت بر اصل سرمایه تأمین کافی اخذ نمایند. باینکه در دستورالعمل اجرایی

۲۲ - مجموعه مصوبات مربوط به عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی بانک مرکزی - گردآوری توسط محمود بیهقی مرداد

گیرد که براساس پیش‌بینی‌های مربوط، اصل منابع تأمین شده برای این تسهیلات و هم‌چنین سود مورد انتظار در صورت تحقق، در مدت معین قابل برگشت باشد.

ماده ۲ - ضوابط تعیین سود یا بازده مورد انتظار ناشی از تسهیلات اعطایی بانک‌ها و حداقل و حداکثر سود، و یا بازده مورد انتظار به تصویب شورای پول و اعتبار و تأیید نخست وزیر خواهد رسید.

ماده ۳ - ضوابط تعیین مدت و نحوه برگشت اصل و هم‌چنین سود حاصل از تسهیلات اعطایی بانک‌ها به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد بود.

شورای پول و اعتبار در اجرای موارد فوق دستورالعمل‌های اجرایی، تدوین کرده است موازادی از دستورالعمل اجرایی عقود که مصوب شورای پول و اعتبار و در واقع دستورالعمل و تعیین ضوابط است به شرح زیر مورد عنایت قرار می‌گیرد:

دستورالعمل اجرایی مشارکت مدنی: ماده ۸ - حداقل سود (بازده) مورد انتظار در مورد معامله و یا معاملات موضوع شرکتهای مدنی که طبق این مقررات تشکیل می‌شود، توسط شورای پول و اعتبار تعیین خواهد شد.

ماده ۱۱ - بانک‌ها می‌توانند برای حصول اطمینان از انجام عملیات مضاربه و حسن اجرای

آیین‌نامه‌ها و صراحت قراردادهای، اصل سپرده سرمایه‌گذاری توسط بانک تضمین شده است و اصل تسهیلات اعطایی نیز باید توسط گیرنده آن باز پرداخت شود.

۲ - چگونگی محاسبه سود گیرنده تسهیلات

قانون به تقسیم سود حاصل از به‌کارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری در قالب عقود اشاره کرده است. بنابراین طبق قانون باید قطعاً سپرده به‌کار گرفته شود و سودی حاصل شود تا تقسیم صورت گیرد. اما در آیین‌نامه با استفاده از کلمه سود مورد انتظار فضای تقسیم سود واقعی قانون را به هم ریخته است. باینکه بلافاصله پس از کلمه «سود مورد انتظار» کلمه «در صورت تحقق» را به‌کار برده است اما شرح مواد بعد از آن نشان می‌دهد که کلمه «در صورت تحقق» با سایر قسمت‌های ماده مطابقت ندارد. به متن موادی در این موارد به شرح زیر عنایت شود:^{۲۳}

ماده ۱ - در آیین‌نامه فصل سوم مقرر شده است که بانک‌ها ترتیبی اتخاذ نمایند که سود مورد انتظار در صورت تحقق در مدت معین قابل برگشت باشد. و طبق همان آیین‌نامه ضوابط تعیین سود مورد انتظار (حداقل و حداکثر آن) توسط شورای پول و اعتبار تعیین می‌شود.

«آیین‌نامه فصل سوم ماده ۱ - اعطای تسهیلات توسط بانک‌ها، باید به ترتیبی صورت

۲۳ - متون مربوط به آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی از کتاب مجموعه قوانین و مقررات بانکی، تدوین: مرتضی والی‌نژاد از انتشارات مرکزی آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران سال ۱۳۶۸ نقل شده است.

یک سال برای عقود در بخش‌ها، نشان می‌دهد که بازده مورد انتظار مطالبه شده هیچ ارتباطی با حاصل و درآمد واقعی طرح و معامله ندارد.

اظهارات مدیران یکی از بانک‌ها در سومین سمینار منعقد در بانک مرکزی در سال ۷۱ نمونه تأیید کامل بر مطالب فوق‌الذکر است. (ضمیمه ۱) ثالثاً - با توجه به ماده ۵ - قانون که مقرر می‌دارد «منافع حاصل از عملیات مذکور در تبصره ماده ۳ این قانون، براساس قرارداد منعقد، متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به کار گرفته شده در این عملیات تقسیم خواهد شد» تعیین سود به شرح بالا و دریافت سود و بخشش مهمی از سود (با دریافت یک سود معین مورد انتظار) با قانون مغایرت دارد. البته طبق بند ۱ ماده ۱۹، بانک مرکزی می‌تواند حداقل و حداکثر نسبت سهم سود بانک‌ها در عملیات مشارکت و مضاربه تعیین کند ولی این تعیین سهم به معنای تعیین حجم سود نیست. - ممکن است استناد شود که طبق بند ۲ ماده ۱۹ قانون بانک مرکزی می‌تواند حداقل نرخ سود احتمالی برای انتخاب طرح‌های سرمایه‌گذاری و مشارکت را تعیین کند. بدیهی است این تعیین صرفاً برای پذیرش یا عدم پذیرش اولیه طرح است و به هیچ وجه به تعیین قبلی سودی برای دریافت از مشتری ارتباطی ندارد.

رابعاً - تعیین سود مورد انتظار و دریافت نسبتاً قطعی آن از مشتری در عقود مثل مشارکت مدنی و مضاربه محل قانونی ندارد ولی به نحوی

قرارداد، از عامل طبق قرارداد مربوطه، تأمین کافی اخذ نمایند (قراردادهانشان می‌دهد که این تأمین معمولاً اخذ می‌شود).

ماده ۱۲ - بانک‌ها موظفند برای جبران خسارت وارده به اصل سرمایه ... از عامل تعهد کافی اخذ نمایند.

دستورالعمل اجرایی مضاربه: ماده ۱۴ - حداقل نرخ سود مورد انتظار (پیش‌بینی سود) در مورد معاملات موضوع مضاربه نسبت به سرمایه بابت سهم بانک توسط شورای پول و اعتبار تعیین می‌شود.

باتوجه به مراتب بالا

اولاً - شورای پول و اعتبار حداقل نرخ بازده مورد انتظار را قبلاً تعیین می‌کند (این نرخ هیچگونه ارتباطی با درآمد تک تک طرحها و معاملات ندارد) و آن را به بانک‌ها برای اجرا ابلاغ می‌نماید.

ثانیاً - بانک‌ها برای اجرای ماده ۱ آیین‌نامه مصوب دولت و طبق ماده ۱۲ دستورالعمل اجرایی تأمین کافی برای بازگشت اصل و بازده مورد انتظار تعیین شده توسط شورای پول و اعتبار اخذ می‌نمایند و اگر مشتری در رأس مدت مقرر به تعهد خود عمل ننمود مشمول جریمه دیرکرد می‌شود (تعهد وی بازگشت اصل و بازده مورد انتظار است).

با اینکه ممکن است گفته شود شورای پول و اعتبار بازده مورد انتظار را براساس پیش‌بینی سود تعیین می‌کند اما تنوع وسیع معاملات و طرحها و بازده‌های واقعی متنوع آنها و تعیین نرخها برای

قرار خواهد گرفت.

- در کتاب عملیات بانکی داخلی ۲ - منتشره بانک مرکزی هم قید شده است که عامل امین است لذا به غیر از تعدی و تفریط ضامن زیان نمی باشد.^{۲۴}

- در مورد مشارکت، در رساله حضرت امام خمینی (ره) قید شده است شریکی که عامل است و قرار است روی مال مشترک کار تجاری انجام دهد امین محسوب می گردد و در صورت تلف شدن مال، ضامن نیست مگر اینکه زیاده روی یا کوتاهی کرده باشد.^{۲۵}

- شهید مطهری می گوید: شخصی که مال خودش را به دیگری قرض می دهد آن را از ملک خودش خارج کرده است و دیگری را (قرض گیرنده) مالک آن کرده است لذا هم آثار مثبت مالکیت (منفعت حاصل از مال) و آثار منفی مالکیت (تلف شدن مال) از او سلب می گردد لذا اصل آن تضمین شده و منفعتی برای آن متصور نیست.^{۲۶}

همچنین در جایی دیگر می فرمایند من له الغنم علیه الغرم کسی که برای او فایده هست ضرر هم هست چرا در فایده ها صد در صد شریک باشد و حتی جایی که فایده نیست، فایده اش را ببرد اما در ضرر و کسری فایده شریک نباشد.
به هر صورت نظر استاد شهید مطهری

مستند به دستورالعمل ها و آیین نامه ها است و با نظام و استخوان بندی بهره و ربا شباهت کاملی دارد. و اساس و ریشه عملکرد فعلی بانکداری بدون ریاست ضمن اینکه این مقاله قضاوتی در قطعیت ربوی بودن آن ندارد. به نظر می رسد عدم صراحت قانون در پذیرش زیان منطبق با شرایط و اصول اسلامی در بجهای مغایر قانون باز کرده که عملکرد را با مشکلات اساسی و فراوانی از دیدگاه ربوی بودن و انطباق با مقررات اسلامی مواجه کرده است.

۳- وضعیت اصل و سود تسهیلات پرداختی در وجهه شرعی عقود

۱- ۳ دریافت اصل و سود از گیرنده تسهیلات: قانون ابزار پرداخت تسهیلات را در قالب عقود شرعی معرفی شده در تبصره ماده ۳ منحصر کرده است. طبیعی است طبق قانون باید وجهه شرعی عقود در اخذ یا پرداخت تسهیلات مطالبه با پرداخت سود و اصل سرمایه رعایت شود.

با اینکه ممکن است نظرات مختلفی در مورد عقود مطرح شود با این وصف با توجه به شرایط کنونی کشور نظرات حضرت امام خمینی رحمة الله و عضو فقهای شورای نگهبان ناظر بر تدوین آیین نامه ها (آیت الله رضوانی) و نظرات شهید مرتضی مطهری (که در زمینه بانکداری تحقیق فراوانی نموده اند) بیشتر ملاک و مورد استناد

۲۴- عملیات بانکی داخلی ۲ - انتشارات بانک مرکزی سال ۱۳۶۷ صفحه ۷۸

۲۵- مسائل اقتصادی رساله نونین تحریر الوسیله امام خمینی رحمة الله نویسنده عبدالکریم بی آزار شیرازی انتشارات مؤسسه انجام کتاب. صفحه ۱۵۰

۲۶- ربا و بیمه - شهید مطهری صفحه ۷۰ - ۷۱ (مأخذ شماره ۲۲)

نمی‌دانند ولی دسته‌ای هستند که آن را به صورت شرط فعلی صحیح می‌دانند.^{۲۷}

- آیت‌الله رضوانی عضو فقهای شورای نگهبان ناظر بر تدوین دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌ها در پاسخ به سؤالات مطروحه در جلسه منعقد شده بانک مرکزی می‌گوید^{۲۸}

«مضاربه مثل بعضی عقود نیست که به مقتضای آنها مال از ملک این طرف به ملک آن طرف منتقل می‌شود بلکه در ملک صاحب‌اش است و آنچه مال اوست لیکن در این رد و بدل‌ها سودی که حاصل می‌شود به ملک دو طرف در می‌آید برحسب آنچه که در عقد تعیین می‌کنند و از همان وقتی که سود حاصل می‌شود در ملک هر دو حاصل می‌شود مشاعاً، نه اینکه در ملک مالک پول برود و مالک چیزی از ملک خودش به عامل بدهد..... اگر در مضاربه شرطی نکنند و مطلق باشد ضرر و زیان در خرید و فروش متوجه عامل نمی‌شود چون ضرر متوجه مال است اگر شرط کنند در مضاربه که همانطور که سود نصفش مال عامل است ضرر هم نصفش مال عامل باشد این شرط مضاربه را باطل می‌کند زیرا مقتضای عقد مضاربه این است که در سود سهیم باشد نه در ضرر، عامل که در این معامله هیچ مالی ندارد معنی ندارد که ضرر را هم بدهد یک جور می‌تواند شرط کند که ضرر را در این معامله اگر متوجه باشد به مالک، عامل آن را از مال خود جبران کند این شرط صحیح است.»

این است که اگر می‌خواهد اصل پولش باقی بماند و تضمین شود قرض بدهد و چشم‌داشتی به منافع آن نداشته باشد ولی اگر بخواهد در منافع شریک باشد چون اصل مال از ملکیت او خارج نمی‌شود لذا ضرر هم متوجه او خواهد بود. بدین ترتیب حتی صاحب سپرده نیز اگر بخواهد اصل مالش تضمین شود نمی‌تواند به منفعت حاصل از به کارگیری آن را مطالبه نماید و اگر برای مشارکت در منفعت در بانک سپرده تودیع می‌کند باید انتظار خسارات را نیز داشته باشد.

- در پاسخ به این سؤال که اگر در مضاربه شرط شود که ضرر و زیان وارده بر اصل سرمایه را عامل تأمین نماید آیا خلاف مقتضای عقد می‌باشد و یا خیر؟ فقهای ما برای بررسی قضیه به دو کیفیت زیر معتقدند:

الف - غیر مشروع بودن چنین شرطی

ب - صحت آن

کسانی که به قسمت اول معتقد هستند می‌گویند هیچ‌گونه خسارتی نمی‌تواند متوجه عامل باشد و این مطلب نیز از روایات حاصل می‌شود بنابراین شرط ضمن عقد باطل است زیرا نه با مقتضای عقد سازش دارد و نه با روایات (افراد) نظیر شیخ طوسی و علامه) و در صورتی که چنین شرطی جاری شود. مضاربه به قرض تبدیل می‌شود و تمامی سود به عامل تعلق می‌گیرد حضرت امام خمینی نیز در تحریر الوسیله چنین شرطی را صحیح

۲۷- بانکداری اسلامی در زمینه کاربردی و از دیدگاه فقهی و حقوقی انتشارات بانک مرکزی صفحه ۱۱۷

۲۸- نظری بر اصول و مبانی عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی بانک مرکزی خرداد ۶۹ صفحه ۹

۱ - ۲ - ۳ - در مورد اصل سپرده سرمایه گذاری: همانگونه که در بند ۱ - ۳ اشاره می‌رفت اگر صاحب سپرده انتظار دریافت سود دارد باید زیان را هم طبق قوانین شرعی بپذیرد لذا قانون در ماده ۴ که می‌گوید بانک‌ها مکلف به بازپرداخت اصل سپرده‌های قرض الحسنه (پس انداز و جاری) می‌باشند و می‌توانند اصل سپرده‌های سرمایه گذاری مدت دار را تعهد و یا بیمه نمایند به چند مورد اشاره دارد. اولاً کلمه «می‌تواند» و ثانیاً کلمه «تعهد و یا بیمه» به کار برده است و حال آنکه در سپرده قرض الحسنه بانک را مکلف به باز پرداخت اصل سپرده نموده است. ماحصل این مطالب این است که بانک به شرطی می‌تواند باز پرداخت اصل سپرده سرمایه گذاری را انجام دهد که از منابع و درآمدهای اختصاصی خود آن را باز پرداخت کند و یا سپرده‌ها را نزد بیمه، بیمه نماید که در حال حاضر به نظر نمی‌رسد چنین سیستمی در بانک طراحی و اجرا شده باشد.

در ماده ۸ آیین‌نامه همین فصل می‌گوید بانک‌ها استرداد اصل سپرده‌های سرمایه گذاری مدت دار را تعهد و یا به هزینه خود بیمه می‌نمایند. بدین ترتیب بانک‌ها مکلف به اینکار هستند ثانیاً باید از محل درآمدهای خود، اصل را باز پرداخت نمایند. به نظر می‌رسد اگر سپرده گذار انتظار دریافت سود داشته باشد صرفاً می‌تواند سپرده خود را بیمه نماید در غیر این صورت شبهاتی که در

«اگر خدای ناکرده شعبه‌ای در اجرای معامله مضاربه به نحو صحیحی عمل نکند مضاربه را یک جوری قرار بدهد مثل همان سابق باشد که پولی داده و با سودی آن را می‌گیرد حالا اسمش را گذاشته مضاربه یا جماله...»

«اگر این طوری عمل بشود با این قانون، ضررش بیش از نفعش است، این محتوای اسلامی ندارد»^{۲۹}

هدف از سود مورد انتظار این است که محاسبه شود طرح این را بدهد و در عمل ممکن است که بیشتر یا کمتر از آن باشد و یا اینکه به اندازه حاصل شود ولی چنانچه بانک بخواهد به نحوی مشارکت مدنی بکند که عموماً سود معین را در محاسبات بگنجانند این عمل غلط است. به هر صورت در سایر عقود هم شبیه این ایرادات وجود دارد.

مطالب فوق نشان می‌دهد که در عملکرد و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها به مقتضای شرعی عقود عمل نشده است و بعضاً از شروطی استفاده می‌شود که عقد شرعی را از ماهیت خاص خود می‌اندازد حتی اگر ظاهراً شرعی شود.

نمونه‌هایی از اعتراض بر اجرا و ماهیت عملکرد که در بانک مرکزی در سمینارهای بانکداری و توسط مسؤولان بانک‌ها اظهار شده است. (ضمیمه ۲)

۲ - ۳ - پرداخت اصل و سود به سپرده‌های سرمایه گذاری

۲۹ - سؤالات و پاسخ‌های مربوط به عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات بانک مرکزی بهمن ۶۴ صفحه ۷۰

سرمایه‌اش درآمد حاصل می‌شود با توجه به سهمی که طبق قرارداد (بنا بر بند ۳ ماده ۱۹) برای وی تعیین شده است براساس مدت و مبلغ سپرده‌اش و پس از کسر حق‌الوکاله بانک سود دریافت دارد. لذا پرداخت سودهای یکسان در سالهای متمادی به سپرده‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت که عموماً نرخ آن براساس اهداف اقتصادی تعیین می‌شود با چگونگی سود پرداختی حاصل از یک مشارکت واقعی منطبق نمی‌باشد ضمن اینکه با قانون نیز مطابقت ندارد (البته مکرراً گفته شده است که بانک‌ها کسری سود را از محل منافع خود می‌پردازند و مازاد را می‌بخشند) اما به هر صورت شیوه مورد نظر قانون یک نظام محاسباتی ویژه خود را می‌طلبد که از جمله شیوه تعیین حق‌الوکاله بانک و برداشت آن می‌باشد. طبیعی است که ترازنامه بانک‌ها و تعیین صورت سود و زیان آنها

نظرات شهید مطهری و شیخ طوسی و امثالهم در تضمین اصل توسط گیرنده تسهیلات و یا بانک به وکالت از وی وجود دارد ممکن است وی را از دریافت سود محروم نماید.

۲- ۲- ۳- پرداخت سود به سپرده‌های سرمایه‌گذاری با توجه به نظرات مطروحه در بند ۱- ۳ به نظر می‌رسد اگر سپرده‌گذار انتظار دریافت سود داشته باشد صرفاً می‌تواند سپرده‌های خود را بیمه نماید در غیراین صورت با تعهد بانک به وکالت از وی شبهات مطروحه در نظریات شهید مطهری و شیخ طوسی مبنی بر اینکه با تضمین اصل پولش از دریافت سود محروم شود وجود دارد لذا به نظر می‌رسد این موضوع وجود ابهامی در قانون است. حال فرض کنیم سپرده‌گذار (سپرده سرمایه‌گذاری) مستحق دریافت سود باشد اولاً- طبق ماده ۵ قانون باید آنچه از به کارگیری

جدول شماره ۱- نرخ بازدهی سپرده‌های مشارکت در سود و زیان از بانک‌های تجاری ملی شده در پاکستان ۱۹۸۶

۱۹۸۱-۱۹۸۶ (دسامبر)

بانک	۱۹۸۱	۱۹۸۲	۱۹۸۳	۱۹۸۴	۱۹۸۵	۱۹۸۶
بانک متفق (Allied Bank)	۸/۵۰	۸/۰۰	۷/۰۰	۸/۵۵	۷/۰۰	۷/۱۰
بانک حبیب (Habib Bank)	۹/۰۰	۸/۵۰	۸/۵۰	۷/۲۵	۷/۸۰	۷/۳۰
بانک تجاری مسلم (Muslim Commercial Bank)	۹/۰۰	۸/۵۰	۷/۲۵	۸/۱۵	۷/۷۰	۷/۱۰
بانک ملی (National Bank)	۸/۵۰	۸/۰۰	۷/۲۵	۹/۰۰	۷/۸۰	۷/۳۰
بانک متحد (United Bank)	۸/۵۰	۸/۰۰	۸/۵۰	۷/۱۰	۷/۰۰	۶/۵۰
متوسط	۸/۷۰	۸/۲۰	۷/۷۰	۸/۰۱	۷/۴۶	۷/۰۶

جدول شماره ۲: نرخ بازدهی سرمایه بانکهای تجاری ملی شده در پاکستان، ۱۹۸۱-۱۹۸۶ (دسامبر)

بانک	۱۹۸۱	۱۹۸۲	۱۹۸۳	۱۹۸۴	۱۹۸۵	۱۹۸۶
بانک متفق (Allied Bank)	۱۰/۴۰	۱۲/۹۲	۱۴/۷۵	۱۷/۷۹	۱۵/۳۴	۱۷/۹۲
بانک حبیب (Habib Bank)	۴۳/۷۹	۴۴/۸۰	۳۹/۶۰	۳۷/۷۹	۳۰/۰۱	۲۶/۷۱
بانک تجاری مسلم (Muslim Bank) comme rcialBank)	۲۶/۴۶	۳۲/۲۹	۲۸/۱۳	۲۴/۹۵	۱۹/۸۲	۱۸/۲۷
بانک ملی (National Bank)	۱۴/۲۳	۱۷/۷۵	۱۹/۱۸	۲۰/۱۴	۲۰/۵۱	۱۸/۴۳
بانک متحد (United Bank)	۱۵/۹۰	۱۷/۸۲	۱۹/۱۴	۲۸/۹۵	۱۵/۵۴	۱۴/۱۳
متوسط	۲۲/۱۶	۲۵/۱۲	۲۴/۱۶	۲۵/۳۲	۲۰/۲۴	۱۹/۰۹

مآخذ: * Nawazish Ali Zaidi "profit Rates For pls Depositors", karachi United Bank Limited. 1987 P. 3.

و سپرده‌های بانک‌ها و نسبت سود حاصله در بانک‌ها بسیار متفاوت است.»^{۳۰}

مجموعه بررسی نحوه وصول اصل و سود دریافتی از گیرنده تسهیلات و اصل سود پرداختی به سپرده گذار نشان می‌دهد که شیوه‌های تدوین شده در آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌ها و اجرا هم با قانون و هم با مقتضای شرعی عقود مغایرت‌های مهمی دارد که به نظر می‌رسد عدم صراحت قانون در پذیرش زیان در قالب ضوابط شرعی و تمایل سیستم به نظام سابق علل مهم این اشکالات اساسی است.

در حال حاضر شبیه تراز نامه یک وکیل نمی‌باشد. در خاتمه این مبحث به نظر ارائه شده در اعتراض به سیستم پرداخت سود بانک‌ها توسط یکی از مسؤولان بانک‌ها و جدول پرداختی متفاوت جدول شماره یک در سیستم پاکستان که نشان می‌دهد امکان پرداخت واقعی‌تر سود وجود دارد که در ایران مورد عمل قرار نگرفته است به شرح زیر اشاره می‌شود.

«در حال حاضر تعیین سود سپرده‌ها به صورت بسیار خشک و بر مبنای استاندارد تعیین شده از طرف بانک مرکزی عمل می‌شود و بانک‌ها طبعاً هیچ گونه انعطافی در ارتباط با خودشان نمی‌توانند داشته باشند و حال آنکه میزان عملیات

۳۰- مجموعه مقالات ارائه شده به چهارمین سمینار بانکداری اسلامی (۱۳۷۲) از انتشارات بانک مرکزی صفحه ۱۶۷

علل مهم گرایش نظام بانکداری بدون ربا به بانکداری ربوی:

شناخت کافی ابزارهای مالی اسلامی و شناخت عمومی بیشتر و تجربه کافی در ابزار متکی بر بهره. - فقدان وجود یا پیش‌بینی تکنیک لازم برای اجرای بانکداری بدون ربا که بتواند در مرحله موافقت اصولی یا پرداخت و پرداخت و نظارت بر مصرف بر تسهیلات نظارت کند. - فقدان آموزش مستمر و کافی چه برای مردم و چه برای کارکنان.

- عدم انطباق کافی همه عقود با فعالیت روزمره و پیچیدگی‌های استفاده از بعضی عقود. - تعجیل در تدوین اجرای یک سیستم بانکی اسلامی بدون کار علمی کافی. - فقدان وجود یک شورای تخصصی متشکل از عالمان دین و فقه و کارشناسان پولی و بانکی و نظارت و کمک مستمر این شورا به تدوین دستورالعمل‌ها و حسن اجرای آنها.

نتیجه مبحث بانکداری بدون ربا در ایران

طبیعی است که کوشش و تلاش زیادی برای تغییر بانکداری ربوی به بانکداری بدون ربا انجام شده است و هر تغییر و تحولی بعد از مدتی نیاز به بازبینی و احیاناً اصلاح خواهد داشت. به علاوه مسؤولان سیستم در هر دوره با استناد و یا استفاده از نظرات فقها سعی در حذف جنبه ربوی عملیات داشته‌اند بعلاوه نویسنده مقاله در مقام قضاوت ربوی یا غیر ربوی بودن عملیات فعلی بانک‌ها نمی‌باشد اما حداقل می‌توان نتایج زیر را از مطالب

- سکوت قانون در مورد زیان صاحب سپرده و گیرنده تسهیلات و عدم معرفی مرجعی برای حل مشکلات، هدایت و نظارت بر مطالب تخصصی اسلامی سیستم.

- سابقه طولانی سیستم بانکی ایران در نظام ربوی و فقدان تغییر مناسب و منطبق با تفکر اسلامی در تشکیلات و باورهای بانکداران (مدیران - کارمندان).

- نگرانی از کاهش سپرده‌ها در اثر تغییرات سیستم.

- تدوین دستورالعمل‌های اجرایی، آیین‌نامه‌ها بر اساس روش‌های موجود در سیستم بانکی ربوی.

- سادگی کار در سیستم بانکداری ربوی و پیچیدگی آن در سیستم بدون ربا و اسلامی.

- عدم اعتماد کافی به گیرندگان تسهیلات در اظهار درآمد و سود حاصل از به کارگیری سپرده‌ها و فقدان طراحی یک سیستم مشارکتی واقعی با وی. - عدم توجه به مقتضای واقعی عقود.

- مشکلات محاسباتی در تعیین سود واقعی چه در مورد گیرندگان سپرده و چه در مورد بانک.

- عدم تغییر ریشه‌ای در نظامها و بافت‌های مالی بانک برای انطباق با سیستم‌های مندرج در عقود.

- عدم اعتقاد یا عدم اطلاع کافی کارشناسان از نظام واقعی اسلامی و عدم اعتماد به کاربرد آن.

- فقدان کادر کارشناسی کافی برای اجرای واقعی یک سیستم اسلامی بدون ربا و فقدان

ارائه شده استخراج کرد:

الف - چه در عملکرد و چه در مقررات - به مقتضای واقعی عقود عمل نشده است حتی اگر با استفاده از برخی فتاوا عملکرد ظاهر غیر شرعی نداشته باشد.

ب - ریشه ظالمانه ربا از سیستم بانکداری ایران حذف نشده است.

ج - با مشتری اعم از سپرده گذار و یا گیرنده تسهیلات در جایگاه واقعی اش در عقود عمل نشده است.

د - سیستم فعلی از نظر اقتصادی مشکلات سیستم بهره‌ای را دارد و بعلاوه ابهاماتی نیز بدان اضافه شده است.

ه - سیستم فعلی حداقل این حسن را دارد که از نظر ظاهری ربوی نمی‌باشد. اما اینکه سیستم مطلوب اسلامی است محل تأمل است.

طبیعی است که تغییرات کمتری در قانون و بیشتر در آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها می‌تواند موجب استقرار سیستم بدون ربای مطلوب‌تری بشود.

بخش سوم: اصول و مبانی سیستمی که بتواند جایگزین بهره گردد.

در حال حاضر در نظام بانکداری سنتی بهره نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند از یک سو باعث

جذب سپرده می‌شود و از سوی دیگر باعث تعدیل تقاضای اعتبارات می‌گردد. زیرا اگر به سپرده گذار سود یا بهره‌ای پرداخت نگردد از تودیع سپرده در بانک تا حد زیادی خواهد کاست و از طرف دیگر اگر بانک‌ها صرفاً اعتبارات بدون بهره یا سود بدهند اولاً متقاضی آنها بی‌نهایت خواهد شد ثالثاً درآمدی برای آنان حاصل نمی‌گردد تا به سپرده گذار برای جذب سپرده بدهند لذا به هر صورت عنصر و عاملی برای پیوند سپرده گذار و سرمایه گذار لازم می‌آید مگر در زمینه‌هایی که سپرده گذار صرفاً از جهت استحباب و ثواب، سپرده قرض الحسنه تودیع نموده و انتظار دریافت سودی ندارد. لذا اگر بهره حذف شود و سیستمی جایگزین آن نگردد نظام بانکداری مختل می‌گردد.

در این بخش اولاً سیستم‌هایی که می‌تواند جایگزین بهره شود مطرح می‌گردد.

ثانیاً - به اجمال سیستمی که جامع‌تر بوده و می‌تواند وظایف مفید و مؤثر بهره را انجام دهد تشریح می‌گردد.

ثالثاً - سیستم پیشنهادی با شواهد تجربی آزمون می‌شود.

۱ - سیستم‌هایی که می‌تواند جایگزین بهره گردد و ربوی هم نباشد. ۳۱، ۳۲

در این مبحث از یک بحث مبنایی که

۳۱- بانک اسلامی - شهید محمد باقر صدر ترجمه ح. ا. خنجی انتشارات الفتح صفحه ۷

قدرت خرید پول مطرح است کلیت عملیات اعتباری به شرح زیر است:

سپرده گذار براساس شاخص رشد قیمت‌ها علاوه بر اصل سپرده، مازاد پولی دریافت می‌دارد. از طرف دیگر گیرنده اعتبار نیز باید اقساط پرداختی سالیانه را براساس نرخ رشد تورم افزایش دهد. مشکلات کلی این سیستم به شرح زیر است:

الف - سیستم جذابیت خاصی برای جذب سپرده ندارد. زیرا حداکثر مازاد پول معادل نرخ تورم است.

ب - امور وام گیرنده‌ای که اجبار دارد اقساط پرداختی خود را دائماً افزایش دهد مختل می‌گردد.

ج - به تشدید تورم کمک می‌کند.

د - در شرایط غیر تورمی کاربرد ندارد. (زیرا در این سیستم اگر تورمی وجود نداشته باشد پرداخت مازادی بر اصل پول معنی ندارد.)

ه - سیستم در جهت کاهش تقاضای اعتبارات بلندمدت عمل می‌کند. زیرا میزان اقساط پرداختی اعتبارات بلندمدت به ندرت قابل پیش‌بینی است (به ویژه در یک اقتصاد تورمی)

۳ - ۱ - سیستم مزایده سرمایه

در این روش بانک‌ها مجوزهای سرمایه‌گذاری را از دولت اخذ و با انجام اقدامات اولیه شروع طرح و تهیه مقدمات شروع طرح و تدارک آمادگی‌های لازم برای شروع، آن را از طریق مزایده، به فروش می‌رسانند. طبیعی است سود حاصل از فروش به قیمت بالاتر، سود بانک و سپرده گذار است. این سیستم نیز قادر به اداره کلیت

امکان تغییر سیستم و نظام بانکداری را به طور ریشه‌ای مطرح می‌کند صرف‌نظر می‌شود. زیرا تغییر ریشه‌ای باید در نظام اقتصادی صورت گیرد که جای بحث آن در این مقاله نمی‌باشد. بدین ترتیب اگر چارچوب کلی سیستم بانکی مدرن که عبارت است از جذب سپرده و تخصیص اعتبار باقی باشد راهکارهایی که بتواند این سیستم را اداره کند و به طور واقعی ربوی هم نباشد می‌تواند به شرح زیر باشد:

۱ - ۱ - سیستم اخذ هزینه خدمات.

در این شیوه گیرنده تسهیلات، اصل وام به علاوه کارمزدی معادل هزینه‌های اداری را پرداخت می‌نماید این راه حل موفقیت بانک‌ها در جذب سپرده را دچار مشکل خواهد کرد اما از دیدگاه اعتبار گیرندگان مطلوب است. در این طریق بانک‌ها باید صرفاً دولتی باشند زیرا چون بخش خصوصی نمی‌تواند بیش از هزینه‌های خود دریافت دارد طالب تأسیس چنین مؤسساتی نخواهد بود. طبیعی است که در حال حاضر دریافت قرض الحسنه توسط بانک و پرداخت قرض الحسنه و اخذ کارمزد جزئی در سیستم‌های بانکداری نظیر همین روش است ولی سیستم قرض الحسنه‌ای بخش کوچکی از پرتفوی نظام بانکی را در اختیار دارد.

۲ - ۱ - سیستم تعدیل سپرده‌ها و وام‌براساس نرخ تورم.

در این سیستم که عموماً برای جبران کاهش

به‌سوی سیستم نرخ ثابت (ربوی) هدایت می‌کند.

۵ - ۱ - وام متقابل مدت‌دار

طبق این سیستم سپرده‌گذار با توجه به طول مدت تودیع سپرده و مبلغ سپرده می‌تواند وام دریافت دارد. بدین ترتیب وجوه تودיעی وی به‌صورت بدون بهره و وجوه دریافتی وی نیز صرفاً با اخذ کارمزد (هزینه‌ها) پرداخت می‌شود. این سیستم تاکنون تأمین مالی وسیعی به‌ویژه در مسکن انجام داده است. برخی این سیستم را ربوی می‌دانند زیرا شرط پرداخت در مقابل تودیع سپرده در آن وجود دارد. شهید محمد باقر صدر^{۳۳} معتقد است که اگر این شرط پرداخت به اولویت دریافت اعتبار تبدیل شود مشکل ربوی بودن آن حل می‌گردد. به‌هرصورت سیستم فوق صرفاً در بخشی از فعالیت بانکداری می‌تواند مورد عمل قرار گیرد و این روش جایگزین کاملی برای بهره در نظام فعلی بانکداری جهان نمی‌باشد.

۶ - ۱ - سیستم پرداخت اعتبار براساس انواع عقود شرعی

در حال حاضر اکثریت قریب به اتفاق الگوهای مالی اسلامی در کشورها از طریق اعطای اعتبار به‌صورت عقود شرعی است که در فقه معین شده و ضوابط مشخصی نیز دارد. برخی کشورها عقود را با توجه به تمام شرایط و مقتضیات آن استفاده کرده‌اند و برخی نیز برای انطباق راهکارهای

بانک نمی‌باشد و بیشتر به‌شکل یک شرکت حق‌العمل کاری می‌تواند عمل نماید. تنها حسن این شیوه این است که معمولاً پرداختی برنده مزایده براساس محاسبه سود متصوره طرح می‌باشد ضمن اینکه ممکن است در جریان کار ضرر هم بنماید. در این روش بانک می‌تواند مبلغ مزایده را به اقساط دریافت دارد.

۴ - ۱ - سرمایه‌گذاری براساس نرخ معمول بازدهی

در این شیوه مؤسسات تخصصی نرخ معمول بازدهی را در فعالیت‌ها و تولید مشخص نموده و بانک هنگام اعطای اعتبار این نرخ را ملاک سود اعتبار‌گیرنده قرار داده و سهمی از آن را برای بانک و نهایتاً برای سپرده‌گذار منظور می‌کند.

این شیوه کار برآورد سود را برای بانک‌ها کاملاً آسان می‌سازد و از شیوه نرخ بهره ثابت نیز عادلانه‌تر است اما ممکن است با واقعیات منطبق نشود. زیرا به‌علت تنوع فعالیت‌ها و تفاوت قدرت عمل سرمایه‌گذارها و سایر عناصر، معمولاً سودهای متفاوتی از فعالیت‌ها حاصل می‌گردد و یا حتی ممکن است فعالیت، خارج از تقصیر‌گیرنده اعتبار، دچار زیان گردد. بدین ترتیب نرخ مذکور ممکن است با واقعیات تفاوت عمده‌ای داشته باشد. البته این شیوه در فعالیت‌هایی که امکان برآورد واقعی سود آن ممکن نمی‌باشد می‌تواند با مصالحه طرفین تا حدودی مورد استفاده قرار گیرد. به‌هر صورت استفاده مستمر از آن، سیستم را

۳۳- بانک اسلامی - شهید محمد باقر صدر ترجمه: ح - ۱ - خنجی - انتشارات الفتح صفحه ۱۱۸

ضمن اینکه تنوع عقود مشکلات و هزینه بیشتری را نیز ایجاد می نماید.

با عنایت به مراتب بالا و مطالعه علل حرمت ربا مذکور در قرآن کریم، در اقوال علما و در ادیان مختلف، مجموعاً ما را به راهبردهای مهمی به شرح زیر هدایت می کند:

الف - باید یک نوع تشریک مسؤلیت بین سپرده گذار و گیرنده سپرده وجود داشته باشد، تا صاحب سپرده بتواند مطالبه سود نماید.

ب - سرمایه باید با کار ترکیب شود و ارزش افزوده و حاصلی ایجاد کند تا صاحب سپرده مستحق سود باشد.

ج - اگر گیرنده سپرده یا گیرنده اعتبار و یا تسهیلات بدون تقصیر سودی نبرد، دهنده سرمایه نیز مستحق سود نمی باشد ضمن اینکه در زیان وی یا تماماً و یا به نسبت سهم نیز شریک است.

د - تضمین اصل سپرده توسط بانک به عنوان وکیل و تضمین اصل سرمایه توسط سپرده گذار با مقتضیات معاملات اسلامی مطابقت ندارد. مگر اینکه به شکل بیمه ای و یا از محل درآمدهای اختصاصی آنان باشد.

ه - امکان اینکه سپرده گذار را به طور کلی از دریافت سود محروم کنیم هم تقریباً غیر ممکن است و هم معلوم نیست که اسلامی باشد. مگر اینکه وی با رضایت خاطر سپرده خود را برای کمک به همنوعان و استفاده از اجر معنوی به عنوان قرض الحسنه در بانک تودیع کرده باشد.

جمع این راهبردها ما را به شیوه ای که سیستم مشارکت در سود و زیان را در مورد اخذ و

اسلامی با راهکارهای قبلی، تغییراتی با اخذ مجوز از علمای دینی در عقود داده اند و سپس از آن استفاده کرده اند.

در جایی که اجرای عقود به گونه ای است که بعضی از شرایط اساسی عقود تغییر داده شده است، عقود از یک مشارکت فعال به راهکارهایی شبیه بهره تبدیل شده است که ریشه ظالمانه بهره و تبدیل سود به یک وجه معین از قبل تضمین شده و عدم پذیرش هر گونه مسؤلیت در کاربرد سرمایه در آن ایجاد شده است (نظیر ایران)، ضمن اینکه برخی از کشورها نظیر پاکستان مقتضیات اساسی عقود را نیز رعایت کرده اند اما گرایش سیستم اعتباری آنان نیز به سوی عقود است که مسؤلیت بانک و سپرده گذار در آنها بسیار کمتر است و این مسأله مورد اعتراض علما در آن کشورها نیز شده است. در این جا ذکر چند نکته ضروری است:

الف - استفاده از همه عقود به توسعه نظام بانکی کمک نمی کند زیرا مقتضیات بعضی از عقود ارتباطی به سیستم مالی و اعتباری فعلی ندارد.

ب - مطالعه مقتضیات عقود و مقایسه آن با قرض الحسنه نشان می دهد اکثر قریب به کل عقود معمولاً یک معامله دو طرفه است که صاحب سرمایه به شرطی استحقاق دریافت سود را دارد که در زیان غیر تقصیری سرمایه گذار نیز شریک باشد و حذف این زیان و تضمین بازپرداخت سرمایه توسط گیرنده سرمایه و یا تضمین اصل سپرده توسط بانک اساس معاملات عقود را از بین می برد و سیستم را تبدیل به همان شیوه اخذ بهره نموده

کندی و یا مختل می‌نماید. سیستمی که بتواند در وهله اول وظایف مفید و مؤثر بهره را انجام دهد و ثانیاً با اصول و معیارهای اسلامی منطبق باشد، میعان پولی بانک‌ها را کاهش ندهد، در جذب سپرده فعال باشد و بتواند با حداکثر استفاده از سپرده‌های جذب شده اعتبارات مورد لزوم اقتصاد کشور را تأمین نماید، بتواند وظایف سیاستی نرخ بهره را به‌عنوان ابزار سیاستهای پولی انجام دهد و به‌نحوی سطح پول جامعه را با اهداف اقتصادی منطبق نماید، سیستمی است که به‌طور روشن در عقود مضاربه، مزارعه، مساقاة، مشارکت، سلف و به‌طور ضمنی در سایر عقود وجود دارد، یک نوع مشارکت فعال بین صاحب سپرده و سرمایه‌گذار ایجاد می‌نماید و به‌نحوی منافع این دو گروه به‌هم پیوند می‌خورد و این پیوند با ارزش افزوده ایجاد شده در اقتصاد هماهنگ می‌شود.

در جدول شماره ۳ سیمای کلی سیستم

به‌کارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری بپذیریم رهنمون می‌نماید.

سیستم مشارکت در سود و زیان هم می‌تواند در قالب عقود به کار رود و هم به‌صورت یک قرارداد مستقل، اینک به‌شرح زیر اصول کلی این سیستم و امکانات جایگزینی و عملی بودن آن را در بانک مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۲- سیستم مشارکت در سود و زیان (اصول و عملکرد)

با پذیرش نقش کلی بانک در دنیای معاصر، به‌عنوان مجموعه‌ای که جذب سپرده نموده و وام می‌دهد و یک سری خدمات مربوط به پول در سطح داخل و خارج از کشور را انجام می‌دهد، بهره نقش مهمی در توازن سپرده و اعتبار بازی می‌کند. لذا سیستم‌هایی که نتواند چنین نقشی را بازی کند عملیات بانکداری فعلی را دچار مکث و

جدول شماره ۳

فعالیت‌های مهم بانک	سیستم بهره‌ای	سیستم مشارکت در سود و زیان
سپرده: اصل سپرده سود یا بهره زیان	تضمین شده است به مقدار معین شده از قبل تضمین است امکان ندارد	در اصول تضمین شده نمی‌باشد از قبل مشخص نمی‌باشد و بستگی به حاصل فعالیت دارد امکان دارد
	بدون به‌کارگیری، درآمد دریافت می‌دارد	بدون به‌کارگیری و حصول درآمد، درآمدی ندارد
اعطای اعتبار اصل وام بهره یا سود وام دقت در اعطای اعتبار	از طرف وام‌گیرنده تضمین شده است از قبل مشخص و توسط وام‌گیرنده تضمین شده است الزامی و ضروری نمی‌باشد	تضمین نشده و بستگی به حاصل فعالیت دارد بستگی به حاصل کار دارد کاملاً الزامی است.
سهم و نقش بانک منافع بانک نقش بانک	تفاوت کل بهره پرداختی و دریافتی + کارمزدها طرف اصلی برای سپرده‌گذار و وام‌گیرنده	دریافت کارمزد و حق الوکاله وکیل سپرده‌گذار و گیرنده تسهیلات

مشارکت در سود و زیان ارائه و با سیستم سنتی بهره باجمال مقایسه می‌گردد.

همانطور که گفته شد اصل مشارکت مندرج در معاملات (انواع عقود) مبنای اسلامی بودن سیستم مشارکت است. بنابراین یک فرق بسیار مهم و اساسی بین دو سیستم وجود دارد:

در سیستم بهره‌ای، صاحب سپرده و در واقع بانک بدون توجه به اینکه گیرنده تسهیلات سود نماید یا ضرر کند و میزان سود او چه باشد از وی مبلغ معینی می‌خواهد و معمولاً این مبلغ اگر به موقع پرداخت نگردد در طول زمان مرکب و چند برابر می‌شود و بسیاری از اوقات پرداخت آن از عهده گیرنده خارج است. ضبط دارایی‌های مورد وثیقه وام‌گیرندگان توسط وام‌دهندگان (بانک) و هم‌چنین داستان غم‌انگیز بدهی‌های عظیم کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که سیستم بهره‌ای بسیار ظالمانه بوده و راهگشای واقعی نبوده است. در مقابل، در سیستم مشارکت، بهره یا سود پرداختی به صاحب سپرده صرفاً از محل سود حاصله از کار و فعالیت به کارگیری سپرده پرداخت می‌شود. لذا هنگامی این سود پرداخت می‌شود که در عملکرد گیرنده اعتبار بیش از آن سود حاصل شده باشد. بدین ترتیب سیستم مشارکت بسیار عادلانه‌تر از سیستم سنتی بهره بوده و نقش فعالی نیز در ایجاد کار و توسعه فعالیت‌ها و ایجاد ارزش افزوده در اقتصاد کشورها ایفا می‌نماید. (البته باید یک کار عملی بین‌المللی برای اثبات موضوع در سطح جهانی انجام شود).

مخالفان سیستم مشارکت ابهاماتی به شرح

زیر مطرح کرده‌اند و معتقدند سیستم مذکور نمی‌تواند کاربرد وسیع داشته باشد.

الف - سپرده‌گذار به علت ابهام درآمدی در این سیستم سپرده تودیع نمی‌نماید و یا اینکه در رقابت با سیستم بهره‌ای، تمایل کمتری به آن دارد. فارغ از تجربیات مفیدی که نشان دهنده جذب وسیع سپرده توسط سیستم مشارکت و اعطای سود بیشتر به صاحبان سپرده است. پاسخ نظری این ابهام این است که به فرض حصول درآمد مساوی از یک طرح در سیستم ربوی و غیر ربوی، چون سپرده‌گذار از این درآمد در مقایسه با سیستم قبلی به طور نسبی سهم بیشتری می‌برد لذا سهم درآمدی سپرده‌گذار در سیستم مشارکت بیش از بهره‌دریافتی وی در سیستم بهره‌ای است و با عنایت به اینکه بانک نیز محل مطمئنی بوده و در اعطای اعتبار بویژه در سیستم دوم دقت و ملاحظات بیشتری خواهد کرد، لذا درآمد یک طرح در سیستم مشارکت نیز امکاناً بیش از درآمد طرح در سیستم بهره‌ای است. مجموع این عوامل موجب می‌شود که سپرده‌گذار در شرایط عادی سود بیشتری از سیستم بهره‌ای ببرد. بدیهی است در شرایط تورمی قسمتی از درآمد سرمایه‌گذار حاصل از تورم نصیب سپرده‌گذار می‌شود و در شرایط رکودی سپرده‌گذار بخشی از رکود را متحمل می‌گردد. لذا سیستم مشارکتی قادر به رقابت با سیستم بهره‌ای در جذب سپرده است.

ب - آیا وام‌گیرنده در مقایسه با سیستم بهره‌ای، سیستم مشارکت را می‌پذیرد و یا سیستم بهره‌ای را، زیرا به نظر می‌رسد در سیستم مشارکت

برآورد درآمد طرح ارائه شده توسط گیرنده اعتبار را داشته باشند.

۲- گیرندگان اعتبار زمانی که تقاضای دریافت اعتبار دارند بر خلاف اظهارات به گیرندگان مالیات به بانک‌ها سود و درآمد بیشتری اظهار می‌نمایند که می‌تواند ملاک برآورد منطقی‌تر سود آنان باشد.

۳- بانک‌ها می‌توانند گیرندگان اعتبار را به تدوین و ارائه صورتهای مالی مشخصی مقید نمایند.

۴- بانک‌ها می‌توانند اعتبار گیرنده‌ای را که اظهارات غیر واقعی داشته است از اعطای اعتبار به‌طور کلی محروم کنند و حتی وی را مجازات اقتصادی نمایند.

۵- در موقعیت‌هایی که تشخیص سود بسیار مشکل است طبق قرارداد تشخیص و برآورد سود طبق نظر مؤسسات تخصصی قابل قبول طرفین خواهد بود.

۶- به مواردی که به هیچ وجه سودی قابل تصور نیست از محلی غیر از سپرده سرمایه‌گذاری (قرض الحسنه و جاری) اعطای اعتبار می‌شود بدیهی است در این موارد دریافت بهره ثابت نیز غیر عادلانه است. در این مورد این تذکر مفید است که در ساخت مسکن و امثالهم برآورد سود نسبتاً واقعی نیز ممکن است و موارد این بند منحصر به وامهای بیماری، تحصیل، ازدواج و نظایر آن می‌باشد.

به‌هرصورت سیستم مشارکت در توسعه اقتصاد و همکاری فعال و عادلانه سپرده‌گذار و

وام‌گیرنده باید مبالغ بیشتری به سپرده‌گذار بپردازد لذا ممکن است در رقابت سیستم بهره‌ای را ترجیح دهد اما به‌دو دلیل سیستم مشارکت را نیز ترجیح می‌دهد.

اولاً- با مراقبت‌های بانک در سیستم مشارکت در مجموع سود بیشتری برای وام‌گیرنده حاصل می‌شود و ثانیاً بانک به‌وکالت از سپرده‌گذار با پذیرش زیان وی در شرایطی که تقصیر نداشته باشد در واقع سرمایه‌گذاری وی را مجاناً بیمه کرده است. این موضوع نقش مهمی در توسعه سرمایه‌گذاری‌های ریسک‌دار ایفا می‌کند، سرمایه‌گذاری‌هایی که ممکن است اهمیت زیادی هم برای کشور داشته باشد و هم منفعت غیر مستقیم مهمی برای گیرنده اعتبار است. لذا بنا بر اصول اقتصادی، مطلوبیت سیستم مشارکت چه برای گیرنده تسهیلات و چه برای سپرده‌گذار در مجموع بیش از مطلوبیت سیستم بهره‌ای است.

ج- آیا گیرنده اعتبار سود واقعی خود را ابراز خواهد کرد؟

ابهام و سؤال مهم از سیستم مشارکت ابراز سود واقعی توسط گیرنده تسهیلات و اینکه وی با حسابسازی زیان نشان ندهد می‌باشد. تجربه وجود سیستم‌های دوگانه حسابداری در شرکتها و تجارتخانه‌ها (برای مالیات و برای سایر امور) به‌عنوان شاهی بر اشکال مهم فوق مطرح می‌گردد. پاسخ به این ابهام به شرح زیر است:

۱- همانگونه که در حال حاضر نیز در بانک‌ها وجود دارد، بانک‌ها الزاماً باید سیستم‌های تشخیص موفقیت یا عدم موفقیت عملکرد و

جامعه، به علت کاهش کلی درآمد و یا عدم حصول آن، بانک ممکن است ورشکست شود (نظیر آنچه در سالهای ۱۹۲۹ - ۱۹۳۳ در کشورهای صنعتی اتفاق افتاده است). البته وام گیرنده هم موظف است پرداخت معینی به بانک بنماید اما اگر مجموعه مهمی از گیرندگان سپرده به علت مشکلات اقتصادی ورشکست شوند بانک هم ورشکست می شود.

۵ - سیستم مشارکت در سود و زیان به دلیل پیوند دادن بین تولید و ارزش افزوده اقتصادی و درآمد سپرده گذار سیستمی پویا در تعادل عرضه و تقاضاست، و حال آنکه سیستم بهره‌ای ممکن است به طور الزامی به تعادل نرسد. گوا اینکه کاهش و یا افزایش تقاضا در مقابل نرخ بهره ممکن است این تعادل را ایجاد نماید. اما این نوع تعادل فقط در زمان نسبتاً بلندمدت حاصل می شود و بعلاوه در سیستم بهره‌ای ممکن است شخصی با دریافت اعتبار کالایی را خریداری و آن را به مدت زیادی احتکار نماید و (این مساله مورد نادری هم نیست) و یا اصولاً اعتباری دریافت نکند و آن را خرج ننماید. در حالی که این چنین امری از نظر اصولی در سیستم مشارکت اتفاق نمی افتد. زیرا باید سود از درآمد حاصله از به کارگیری سپرده در طرح و مورد معین تقسیم شود.

۶ - سیستم مشارکت نقش بسیار متعادل کننده تری از سیستم بهره‌ای ثابت بین سپرده و سرمایه گذاری دارد. ضمن اینکه نظیر بهره مانع سرمایه گذاری و حصول اشتغال کامل نیست زیرا مشارکت بین سپرده گذار و سرمایه گذار تا حداقل

گیرنده اعتبار بسیار مؤثر بوده و به نحو بهتری از سیستم بهره‌ای ثابت قابل اجرا می باشد.

د - آیا سیستم مشارکت می تواند نقش ابزاری و قابل انعطاف بهره را برای جذب بیشتر نقدینگی و یا توسعه آن و اجرای وظایف سیاستی پولی و توسعه‌ای بانک‌ها اجرا نماید؟

۱ - بانک با دقت بیشتر بر طرح و ایجاد ارزش افزوده در اقتصاد در سیستم مشارکت به توسعه بیشتر تولید و اقتصاد کمک می کند.

۲ - سیستم مطروحه با پذیرش ریسک، حجم کلی سرمایه گذاری جامعه را افزایش می دهد و به ویژه در کشورهای در حال توسعه، سیستم مشارکت، کار مبتکران و کارفرمایان و سیستم کارفرمایی را توسعه خواهد داد. این توسعه در سیستم بهره‌ای معمولاً به سادگی صورت نمی گیرد. زیرا فعالیت‌های ریسکی به دلیل مخاطرات آن از طریق سیستم اعتباری بانکی که الزام به پرداخت بهره معین بدون توجه درآمد حاصله است عموماً انجام نمی گیرد.

۳ - اگر بانک نقش واقعی واسطه‌ای و وکالت را بپذیرد حق الوکاله و کارمزد این عمل بانک که از سود دریافت می شود می تواند نقش بسیار متحرک و پویایی در جذب یا توسعه پولی جامعه و یا توزیع بخشی منابع ایفا نماید.

۴ - در سیستم بهره‌ای چون بانک از نظر حقوقی موظف است بدون توجه به حصول درآمد و یا حتی در صورت عدم حصول آن مقدار معینی (اصل + بهره) را به سپرده گذاران پرداخت نماید، در صورت وقوع مشکلات اقتصادی و رکود در

برمی‌دارد.

ط - سیستم مشارکت تمایل ساختاری به سوی استفاده از تکنولوژی سرمایه‌بر ندارد. نمونه‌هایی از عملکرد تجربی در کشورهای پاکستان و مالزی در ضمیمه شماره ۳ ارائه گردیده است.

بخش چهارم - بانکداری مرکزی، بازار پول و سرمایه در سیستم مشارکت در سود و زیان در صورت حذف بهره از سیستم بانکداری، بانک مرکزی اسلامی باید کلیه ابزاری را که مستلزم دریافت و پرداخت بهره ثابت است کنار بگذارد و صرفاً بر ابزار اسلامی تکیه کند.

۱- ابزار سیاست پولی

در یک بانکداری غیر اسلامی، ذخیره قانونی، عملیات بازار آزاد، نرخ تنزیل و تعیین سقف مستقیم برای اعتبارات به عنوان ابزار کمی در سیاست پولی مطرح است. در بانکداری اسلامی، ذخیره قانونی و تعیین سقف مستقیم برای اعتبارات می‌تواند به شکل بانکداری متعارف مورد استفاده قرار گیرد. عملیات بازار آزاد با سیستم مشارکت در سود و زیان و به صورت انتشار اوراق گواهی مشارکت و مضاربه و تغییرات و حق الوکاله بانک در این مورد کاملاً قابل اجرا است. تعیین نرخ تنزیل و تنزیل مجدد نیز در سیستم مشارکت در سود و زیان با تغییرات حق الوکاله بانک، می‌تواند به جذب یا توسعه پولی کمک کند. در این سیستم دیگر بانک‌ها نمی‌توانند بدون استفاده منطقی از

سود و حتی ضرر می‌تواند ادامه یابد و حال آنکه بهره مفروض در مقایسه با بازده مورد پیش‌بینی سرمایه‌گذاری، مانع از سرمایه‌گذاری با بازده کمتر است و این در واقع نشان دهنده دریچه مفتوحه‌ای است در اسلام که بن بست نظام بهره‌ای را از بین می‌برد.

نتیجه این بخش این است که از دیدگاه نظری و تئوریک:

الف - سیستم مشارکت بسیار عادلانه‌تر از سیستم بهره‌ای است.

ب - سیستم مشارکت به خوبی جاذب سپرده در میدان رقابت با سیستم بهره‌ای است.

ج - سیستم مشارکت در توسعه اقتصاد مؤثرتر از سیستم بهره‌ای است.

د - سیستم مشارکت در توسعه کارفرمایی و افزایش حجم کل سرمایه‌گذاری‌ها مؤثرتر از سیستم بهره‌ای است.

ه - سیستم مشارکت در تشخیص سود و اعتماد به گیرنده اعتبار مشکل مهمی ندارد.

و - سیستم مشارکت از نظر اصولی در تعادل عرضه و تقاضا، کاهش تورم و رکود مؤثرتر از سیستم بهره‌ای است.

ز - سیستم مشارکت با استفاده از تحرک حق الوکاله بانک می‌تواند به طور مؤثر در کاهش یا افزایش نقدینگی در جامعه مؤثر بوده و نقش سیاستی پولی را اجرا کند ضمن اینکه مشارکت در نهاد خود نقش تعادلی مؤثرتری از بهره دارد.

ح - سیستم مشارکت بن بست نظام سرمایه‌داری متکی بر بهره را در عدم حصول اشتغال از میان

بهینه این سیستم موجب احساس اطمینان کافی صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری خواهد شد.

بانک مرکزی از طریق گروه تخصصی باید از گرایش سیستم مالی اسلامی به سیستم سابق جلوگیری نماید. سازمان‌های تخصصی و سازمان‌های مالی به‌شيوه اسلامی باید تحت نظارت و حمایت بانک مرکزی قرار گیرد. در صورتی که سپرده جاری در سیستم بانکی اسلامی ودیعه محسوب گردد و استفاده اعتباری از آن توسط بانک ممکن نباشد، منطقاً بانک مرکزی باید ۱۰۰٪ برای آن ذخیره منظور نماید، لذا این سپرده به‌عنوان منابع بانک برای اعطای اعتبار منظور نشده و خلق پول از این مسیر حذف خواهد شد و سیستم مالی اسلامی می‌تواند با موفقیت مستحکم‌تری به تعادل اقتصادی کمک نماید.

بانک مرکزی می‌تواند نقش وام‌دهنده نهایی را با موفقیت از طریق سیستم مشارکت در سود و زیان اجرا نماید.

در سیستم ربوی، دلالت با قرض از بانک مرکزی بازارهای ثانویه را اداره می‌کنند ولی در این سیستم چنین واسطه‌گری غیراسلامی بوده، و ایجاد بازار ثانویه اسلامی به‌عهده بانک مرکزی است.

در سیستم بهره‌ای بازار پولی ابزاری است که مؤسسات می‌توانند موقعیت‌های نقدی کوتاه مدت خود را با آن متعادل کنند، لذا وجود بازار پول فعال موجب می‌شود چه آنها که منابع موقتی اضافی دارند و چه آنان که احتیاج موقت به این منابع دارند از این بازار استفاده نموده و از منابع حداکثر استفاده بشود.

منابع به منابع و اعتبار بانک مرکزی متکی باشند، بلکه یک سیستم مشارکت در سود و زیان بین بانک مرکزی و بانک‌ها انجام خواهد گرفت.

ابزار کیفی نیز در سیستم بانکداری مرکزی اسلامی قابل استفاده است، زیرا اتکایی به نرخ بهره ثابت ندارد.

۲- بازارهای پولی و مالی

ممانعت از پرداخت بهره یک فرصت طلایی و طبیعی برای ادغام بازارهای پولی و مالی است و بانک مرکزی می‌تواند رقابت بین بازارهای متشکل و غیرمتشکل را براساس تسهیم سود و نرخ بازگشت سرمایه پرورش دهد. ادغام بازار پول و سرمایه اگر به‌خوبی اداره شود از هزینه توسعه می‌کاهد.

در این سیستم بانک مرکزی موظف است یک گروه مذهبی و تخصصی برای اداره و توسعه ابزار اسلامی و هدایت و نظارت علمی و مذهبی بانک‌ها ایجاد نماید.

بانک مرکزی باید در رعایت اصول و قواعدی که ریسک بانک‌ها را به‌حداقل می‌رساند دقت کند.

بانک مرکزی باید یک بازار پولی و مالی بسیار قوی با استفاده از ابزار اسلامی سامان دهد که به‌عنوان بازارهای اولیه و ثانویه بتواند در تسریع دسترسی به نقدینگی لازم همکاری نماید.

در این سیستم پس‌اندازها (سپرده‌های سرمایه‌گذاری) می‌تواند به‌عنوان سهامداران متغیر محسوب شود و در بازار ثانویه معامله گردد. اداره

اگر این بازار بخواهد به صورت اسلامی عمل کند باید منابع موقتی مازاد را در پروژه‌ها مشارکت دهد. از آن جا که سهام و مشارکت بانک‌ها با سرسیدها و سودهای مختلف است لذا این شیوه می‌تواند بازار بین بانک‌ها و بازار پولی ایجاد نماید.

طبیعی است که این بازار ممکن است در شرایطی نیاز به کمک مالی دولت و بانک مرکزی داشته باشد. البته این کمک یا باید به صورت قرض الحسنه باشد و یا در قالب سیستم مشارکت در سود و زیان ارائه شود.

باشد.

بازار سهام باید قادر باشد که فرصت‌های سرمایه‌گذاری موجود را مقایسه و اطلاعات لازمه را جمع‌آوری و منتشر نماید تا بتواند کارآیی در اختصاص منابع براساس سرمایه‌گذاری ایجاد نماید.

خصوصیات لازمه بازارهای اولیه و ثانویه اسلامی بسیاری از مشکلات کنونی نظیر (سودهای بادآورده و صعود و سقوط بی‌مورد ارزش سهام) بازار بورس را از بین خواهد برد.

نتیجه:

۱- سیستم بانکداری مرکزی در نظام مالی اسلامی باید کارآتر، آگاه‌تر و قدرتمندانه‌تر عمل کند.

۲- هر ابزاری که مبتنی بر تسهیم سود و منطبق با شرایطی نظیر بازار کالا و خدمات باشد در بانکداری اسلامی قابل استفاده است. استفاده از ابزار تسهیم سود به شکل واقعی آن، نظام بانکی را از نرخ بهره برخوردار می‌کند.

۳- در سیستم مالی اسلامی بازارهای اولیه و ثانویه کاملاً قابل عملکرد است ضمن اینکه به نحوی بازار پول و سرمایه در یکدیگر ادغام می‌گردد.

۴- ابزار موجود در سیستم مشارکت در سود و زیان می‌تواند کلیه وظایف مفید و مؤثر بهره در سیاست‌های پولی و اعتباری را انجام دهد با این مزیت بسیار مهم، که از سفته‌بازی پولی و افزایش قدرت تقاضا بدون ایجاد عرضه جلوگیری

۳- بازارهای اولیه و ثانویه

سیستم مالی اسلامی باید ابزار ریسک‌پذیری را که برای سپرده‌گذار ضمن حفظ یک درجه کارآیی نقدینگی اطمینان و منفعت نیز در به‌کارگیری موجودی‌اش ایجاد کند توسعه دهد. لذا صدور اوراقی نظیر گواهی‌های مضاربه، مشارکت که نشان دهنده یک موقعیت در دارایی‌های حقیقی بوده و خاصیت ریسک‌دار بودن را دارد و نرخ بازگشت ثابتی نیز ندارد، می‌تواند در سیستم مالی اسلامی قابل پذیرش و توسعه باشد. علمای اسلامی معامله این اوراق را در بازار سهام مربوط به رعایت اصول و روشی که در بازار کالاها و خدمات عمل می‌شود دانسته‌اند. لذا شرکتها می‌توانند اوراق مشارکت پروژه‌ها را که توسط بانک‌ها صادر می‌گردد، در یک بازار ثانویه بفروشند و سود مورد توجه معامله در این بازارها باید براساس دورنمای سود حاصل از پروژه‌ها

می‌نماید.

۵ - در صورتی که نظام بانکداری اسلامی واقعاً براساس ضوابط اسلامی عمل کند و دارایی‌های حقیقی را با پول حقیقی تأمین مالی نماید بحران‌ها اثر کمتری بر نظام مالی و اقتصادی کشور وارد می‌سازند.

۶ - خلق پول توسط بانک‌ها در نظام مالی اسلامی که الزام به دریافت سود از به کارگیری سپرده دارد، انطباق بسیار بیشتری با تولید و ارزش افزوده اقتصادی دارد ضمن اینکه در صورت لزوم می‌تواند به حداقل ممکن برسد.

جمع‌بندی نتایج کلی مقاله:

تئوریسین‌ها و پژوهشگران در یک ترکیب از آزادی و محدودیت اقتصادی برای انسان به تفاهم رسیده‌اند. حد بهینه این ترکیب مورد مجادله و بحث و از نظر علم اقتصاد فعلاً مجهول است. اعتقاد دینی چه در اسلام و چه در سایر ادیان این است که خالق متعال با شناخت کامل از مخلوق حد بهینه این ترکیب را در قالب دستورات و اوامر و نواهی مشخص کرده است. این مقاله یکی از مسائل بسیار با اهمیت و مبتلا به بشر را که بهره است و به طور وسیع و عمیقی در نظام اقتصادی و مالی وجود دارد و شیوه فعلی آن مورد نهی شدید و اعتراض عامه مردم است با عنایت به اصول اقتصادی مورد بررسی قرار داده است.

قدمت دریافت و پرداخت بهره وام به زمانهای کهن تاریخ برمی‌گردد و به همان قدمت مورد اعتراض بسیار شدید مردم و به ویژه غیر

صاحبان سرمایه بوده است. استدامت و استمرار آن گاهی به دلیل تسلط سرمایه‌داران بر اقتصاد و فرهنگ کشورها، نقش واسطی بوده است که بهره سنتی بین سرمایه‌دار و سرمایه‌گذار ایفاد می‌نماید. این مقاله ضمن بیان و تشریح اشکالات اقتصادی بهره سنتی، از قول اقتصاددانان غیراسلامی و بررسی نظام فعلی بانکداری بدون ربای ایران نظام و سیستم جایگزین آن را که قادر است وظایف مفید و مؤثر بهره را به خوبی انجام دهد و مشکلات، فجایع و مفاسد آن را هم نداشته باشد مورد بررسی قرار داده است. اصول سیستم پیشنهادی در جوهره اکثر معاملات مجاز اسلامی نهفته است و راهکاری است که به توسعه اقتصاد کشورها کمک می‌کند و نقش استثماری بهره را ندارد. همچنین این سیستم برای رفع بحران‌ها کارآمدتر است. در کل نظامهای بانکی و مالی جهان اعم از اسلامی و غیر اسلامی قابل اجراست. وقایع تجربی متعددی کارآیی و قدرت رقابت و مطلوبیت بیشتر آن را در مقابل سیستم سنتی نشان داده است. در ایران که کل سیستم به صورت غیر ربوی درآمدی است به دلیل عدم توجه به مقتضای واقعی عقود، عدم پذیرش ریسک در معاملات و عدم رفع ریشه‌های واقعی نظام بهره‌ای و در واقع عدم پذیرش سیستم مشارکت در سود و زیان به هر دلیل، از محاسن بزرگ این سیستم بی‌بهره مانده است.

این مقاله حداقل این حسن را دارد که امکان اجرای واقعی سیستم مشارکت در سود و زیان را در ایران اثبات کند. و هم‌چنین از پژوهشگران می‌خواهد با توسعه این بررسی و ادامه آن در سایر

توسط بانک در قبال اعطای سرمایه از طرف دیگر هیچ‌گاه طرفین معامله را به‌طور جدی در موضع انجام صحیح معامله قرار نداده عملاً اعطای تسهیلات بر مبنای مضاربه را به صورت اعتبار در حساب‌جاری درآورده است زیرا مشتریان تحت عنوان مضاربه وجوه را از بانک دریافت کرده و همین وجوه را به علاوه حداقل سود مورد انتظار بانک پرداخت می‌نماید البته مشکلی که در نظارت بر چگونگی معامله وجود دارد منطقی است اما راه حل دارد.

در مشارکت مدنی بانک‌ها عموماً ملاحظه قانونی مربوط به پیش‌بینی سود را نادیده می‌گیرند و از همان ابتدا نرخهای مربوط به پیش‌بینی حداقل سود را بدون توجه به واقعیت و میزان سود محقق، تعیین، محاسبه و از مشتری مطالبه می‌نمایند.

سلف عقدی است که می‌تواند کاربرد وسیعی در ... داشته باشد ولی این عقد نیز همانند مضاربه به نحو صحیح انجام نمی‌گیرد تحقق این عقد وفق خواسته قانون‌گذار ساده‌تر از مضاربه است با بررسی بازار کالای مورد معامله، بانک‌ها می‌توانند مبادرت به انجام معامله نموده و به هنگام آماده بودن کالا با توجه به قیمت روز اقدام به فروش نمایند ولی معمولاً به فروشنده وکالت داده می‌شود که خود او پس از سررسید تحویل کالا، کالا را به فروش رساند ... و فروشنده وجهی را که بابت بها به بانک می‌دهد وجه دریافتی به اضافه حداقل سود در بخش مربوطه است گوا اینکه ممکن است

اوامر و نواهی اسلامی نظیر، خمس و زکات، منع احتکار و منع اسراف و تبذیر و ...، اصول ترکیبی اقتصاد اسلام را مشخص نمایند.

ضمیمه - ۱

«در مضاربه، این روش رایج‌ترین عقد و اعطای تسهیلات بازرگانی است ... گرچه پیش‌بینی تحصیل سود در اعطای تسهیلات ضرورت دارد ولی میزان سود تا تحقق کامل مقدور نیست ... ولی در عمل بانک‌ها بدون توجه به نتایج واقعی معامله، حداقل سود پیش‌بینی شده توسط شورای پول و اعتبار را مطالبه می‌کنند و مشتریان نیز می‌پردازند ...»^{۳۴}

ضمیمه - ۲

«مضاربه: این روش رایج‌ترین عقد در اعطای تسهیلات در بخش بازرگانی و ناظر به تقاضاهایی است که گرچه پیش‌بینی تحصیل سود در اعطای تسهیلات ضرورت دارد ولی میزان سود تا تحقق کامل معامله مقدور نیست و پس از انجام معامله، منافع به دست آمده بنابر قرارداد اولیه باید به نسبت بین بانک و عامل تقسیم شود ولی در عمل بانک‌ها بدون توجه به نتایج واقعی معامله حداقل سود پیش‌بینی شده را مطالبه می‌کنند و مشتریان نیز می‌پردازند. عادت مسؤلان واحدهای بانک و مشتریان به این روش و مطلوبیت آن برای مشتریان از یک طرف و دریافت وثیقه و تأمین کافی از آنها

بیش تر از آن به فروش رفته باشد" ۳۵.

ضمیمه ۳

مستندات تجربی

به استثنای سیستم بانکداری بدون ریای فعلی ایران، از ابتدای ایجاد مؤسسات مالی به شیوه اسلامی و توسعه آن تا کنون که بیش از سی سال می گذرد اصل اساسی تأسیس اینگونه مؤسسات مشارکت در سود و زیان بوده است. به اختصار از توجه به این سیستم در بانکداری کشورهای پاکستان و مالزی که هم اکنون هم در حال اجراست اشاره می شود:

کشور پاکستان

دستورالعمل بانکداری پاکستان می گوید:

«هیچ گونه تضمینی برای ارزش (مبلغ) اسمی سپرده ها در نظر نمی گیرد و نرخ بازده ثابتی نیز برای آنها تعیین نمی کند، در عوض، با سپرده گذار طوری رفتار می شود که گویی سهامدار بانک است.»^{۳۶}

«طبق بند (ه) بخشنامه شماره ۱۳ - ۲۰ ژوئن ۱۹۸۴ بانک مرکزی پاکستان «از اول ژوئیه ۱۹۸۵ هیچ شرکت بانکداری حق پذیرفتن سپرده مبتنی بر بهره (ریوی) را ندارد. از آن تاریخ، همه

سپرده ها که توسط یک شرکت بانکداری پذیرفته می شود باید براساس مشارکت در سود و زیان شرکت بانکداری باشد. به جز سپرده هایی که در حساب جاری دریافت می گردد که آنها هیچ بهره یا سودی توسط شرکت بانکی دریافت نخواهند کرد.»

شاید اظهار شود چنین سیستمی قادر به رقابت با سیستم سنتی بهره نیست.

جدول شماره ۴ مقایسه بین درآمد سپرده های مبتنی بر مشارکت و سپرده های بهره ای طی سالهای ۱۹۸۱ - ۱۹۸۴ در پاکستان است در حالی که در این کشور در این فاصله زمانی سیستم دوگانه بهره ای و مشارکتی وجود داشته است. قابل توجه اینکه در سیستم بانکداری پاکستان تنوع بانک های دولتی و خصوصی و مشترک خارجی و داخلی نیز وجود داشته است. جدول نشان می دهد که سیستم مشارکت در انواع سپرده ها، درصد سود بیشتری به صاحبان آنها پرداخت کرده است.

جدول شماره ۴ مقایسه نرخهای بهره و نرخهای بازدهی سپرده های مبتنی بر تسهیم سود و زیان و بهره در سالهای ۸۵ - ۱۹۸۱ در پاکستان را نشان می دهد.

۳۵- مجموعه مقالات و سخنرانیهای ارائه شده به سومین سمینار بانکداری اسلامی مورخ ۱۰/۶/۷۱ صفحه ۳۵ و ۳۶

۳۶- جنبه های نظری و فقهی بانکداری بدون ربا در پاکستان - رساله کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع) نویسنده، جمشید شمع ریزی - استاد راهنما،

علی اصغر هدایتی صفحه ۲۲.

۸۵		۸۴		۸۳		۸۲		۸۱		انواع سپرده‌ها
ژوئن	دسامبر	ژوئن	دسامبر	ژوئن	دسامبر	ژوئن	دسامبر	ژوئن	دسامبر	
-	۵/۵	۵/۵	۶/۳	۶/۳	۶/۳	۵/۸	۶/۰	۵/۳	۶/۰	سپرده‌های ۷ روزه غیر تسهیم سود
-	۵/۴	۵/۹	-	-	-	-	-	-	-	یا تسهیم سود
-	۶/۵	۶/۵	-	-	-	-	-	-	-	پیش آگهی ۳۰ روزه غیر تسهیم سود
۶/۲	۶/۹	-	-	-	-	-	-	-	-	باتسهیم سود
-	۷/۵	۷/۶	۷/۶	۷/۶	۷/۶	۷/۶	۷/۶	۷/۶	۷/۶	سپرده‌های پس‌انداز غیر تسهیم سود
۸/۳	۸/۰	۷/۵	۷/۷	۸/۳	۸/۲	۸/۶	۸/۷	۸/۶	۸/۷	باتسهیم سود
-	۹/۵	۹/۹	۹/۹	۹/۹	۹/۹	۹/۸	۱۰/۰	۹/۴	۱۰/۰	سپرده‌های غیر تسهیم سود
۱۰/۸	۱۰/۱	۹/۵	۹/۹	۱۰/۵	۱۰/۵	۱۰/۸	۱۱/۲	۱۰/۹	۱۱/۲	۶ماهه با تسهیم سود
-	۱۰/۵	۱۰/۵	۱۰/۵	۱۰/۵	۱۰/۶	۱۰/۳	۱۰/۲	۱۰/۴	۱۰/۲	سپرده‌های غیر تسهیم سود
۱۱/۱	۱۱/۲	۱۰/۵	۱۰/۸	۱۱/۶	۱۱/۵	۱۲/۰	۱۲/۵	۱۲/۲	۱۲/۵	یکساله با تسهیم سود
-	۱۱/۰	۱۱/۱	۱۰/۷	۱۰/۸	۱۱/۰	۱۱/۱	۱۰/۶	۱۰/۵	۱۰/۶	سپرده‌های غیر تسهیم سود
۱۲/۲	۱۱/۸	۱۱/۰	۱۱/۵	۱۲/۲	۱۲/۱	۱۲/۷	۱۳/۰	۱۲/۷	۱۳/۰	دو ساله با تسهیم سود
-	۱۱/۸	۱۱/۸	۱۱/۷	۱۱/۸	۱۲/۰	۱۲/۰	۱۱/۳	۱۱/۲	۱۱/۳	سپرده‌های غیر تسهیم سود
۱۳/۲	۱۵/۲	۱۱/۸	۱۲/۳	۱۳/۰	۱۳/۱	۱۳/۶	۱۳/۹	۱۳/۷	۱۳/۹	سه ساله با تسهیم سود
-	۱۲/۳	۱۲/۵	۱۲/۴	۱۲/۳	۱۲/۲	۱۲/۳	۱۲/۲	۱۲/۰	۱۲/۲	سپرده‌های تسهیم سود
۱۴/۲	۱۳/۱	۱۲/۵	۱۲/۸	۱۳/۶	۱۴/۰	۱۴/۱	۱۴/۴	۱۴/۲	۱۴/۴	چهار ساله با تسهیم سود
-	۱۲/۸	۱۲/۵	۱۲/۴	۱۲/۴	۱۲/۵	۱۲/۴	۱۲/۲	۱۲/۰	۱۲/۲	سپرده‌های غیر تسهیم سود
۱۵/۲	۱۳/۶	۱۳/۵	۱۳/۳	۱۴/۱	۱۴/۳	۱۴/۶	۱۴/۹	۱۴/۷	۱۴/۹	پنجساله و بیشتر با تسهیم سود

منبع: اطلاعات ارائه شده از طرف مقامات رسمی و بانک مرکزی پاکستان، بولتن ماهانه (مه ۱۹۸۵) نرخهای بازدهی
تقدیم شده از طرف بانک‌های ملی شده که حدود ۹۵ درصد بخش بانکی را تشکیل می‌دهند.

کشور مالزی

واقعی عقود که مشارکت در سود و زیان است عمل
می‌نماید که در این مقاله به مواردی از آن اشاره
می‌گردد. انواع سپرده‌ها و تسهیلات این بانک
به شرح زیر است:

در کشور مالزی در سال ۱۹۸۳ بانک در
قالب شرکتی با مسؤلیت محدود به نام Bank Islam
Malaysia Berhad تشکیل شده است. این بانک در
مورد اخذ سپرده و پرداخت اعتبار در مقتضای

تجهیز منابع شامل

حساب جاری

حساب پس انداز

حساب سرمایه گذاری عمومی

حساب سرمایه گذاری مخصوص

عنوان پذیرش حساب های جاری و پس انداز ودیعه و امانت است.

عنوان پذیرش حساب سرمایه گذاری عمومی مضاربه است (Almudharabah) و بانک سپرده ها را برای

یکی از مدت های ۱، ۲، ۳، ۴، ۶، ۹، ۱۲، ۱۵، ۱۸، ۳۶، ۴۸، و ۶۰ ماهه می پذیرد.

در این نوع سپرده با توجه به مقررات اسلامی مضاربه، بانک به عنوان عامل و کارفرما و سپرده گذار

به عنوان صاحب سرمایه در مورد تقسیم سود با یکدیگر توافق می کنند و زیان تماماً مربوط به صاحب سپرده

است. در دستورالعمل این نوع سپرده شرح زیر مندرج است.

(d) - in the event of a Loss in the investment the customer bears all the Losses

ترجمه: «در صورت وقوع ضرر در سرمایه گذاری، مشتری کل ضرر را متحمل می شود.»

تخصیص منابع

در این بانک تخصیص منابع در قالب مضاربه - اجاره، فروش اقساطی، مشارکت، اجاره به شرط تملیک و

قرض الحسنه صورت می پذیرد.^{۳۷}

در بخش مضاربه عبارت زیر در دستورالعمل قید گردیده است:

-In the event of a Loss in the project the bank bears all the Losses

ترجمه: «در صورت وقوع ضرر در پروژه، بانک کل ضرر را متحمل می شود.»

می دهد که با وجود پذیرش زیان توسط بانک و

مشتری، این بانک عملکرد بسیار قابل توجهی

داشته است و این عملکرد در سیستمی انجام گرفته

است که رقبای قدرتمند این بانک تماماً به صورت

ربوی عمل می نمایند.

دستورالعمل فوق که نظیر آن در مشارکت

هم وجود دارد نشان می دهد که اعتماد متقابل بین

بانک و مشتری و اجرای واقعی عقود ممکن است.

جالب توجه اینکه چنین سیستمی در اعتبارات

خارجی این بانک نیز عمل می شود. جداول شماره

۵ و ۶ در مورد ارقام مهم عملکرد این بانک نشان

۳۷- دستورالعملی که در سمینار بانکداری مالزی تقدیم شرکت کنندگان شده است.

جدول - ۵ - سپرده‌ها و اعتبارات

ارقام به میلیون دلار مالزی

سال	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳
مبالغ سپرده‌ها	۱۱۷۷	۱۳۲۰	۱۱۶۱۱
اعتبارات پرداختی سالیانه	۷۸۹/۳	۱۰۰۴/۷	۹۹۶/۵
تعداد سپرده گذاران	۲۹۹۰۴۰	۳۲۹۹۹۰	۳۶۲۱۱۱
تعداد وام گیرندگان	-	۱۲۴۵۶	۱۶۷۱۱
سرمایه گذاری بانک	۳۳۷/۳	۴۳۱/۹	۶۵۸/۹
سود تقسیم شده هر سهم (درصد)	-	۱۰/۴	۱۶/۴

مأخذ شماره ۴۰ - Bank Islam

جدول ۶ - تغییرات نرخ سود پرداختی به سپرده‌ها

سال ۱۹۹۱ سال ۱۹۹۲ سال ۱۹۹۳

سپرده پس انداز	سال ۱۹۹۱	سال ۱۹۹۲	سال ۱۹۹۳
سپرده سرمایه گذاری	۳/۳۵	۳/۶۵	۳/۹۹
یک ماهه	۴/۲۹	۴/۶۷	۵/۱۱
۳ ماهه	۴/۵۵	۴/۹۷	۵/۴۲
۶ ماهه	۴/۸۲	۵/۲۶	۵/۷۴
۱۲ ماهه	۵/۳۶	۵/۸۴	۶/۳۸
۳۶ ماهه	۶/۴۳	۷/۰۱	۷/۶۶
۶۰ ماهه و بیشتر	۶/۹۷	۷/۵۹	۸/۳۰

مأخذ شماره ۴۰ - Bank Islam

می باشد ضمن اینکه اصل مشارکت در سود و زیان به طور برجسته در اکثریت آنها مورد عمل قرار گرفته است.

توسعه رو به گسترش مؤسسات مالی اسلامی در جهان نشان دهنده (افزایش تعداد مؤسسات و تعداد کشورهایی که به این سیستم روی آورده اند) موفقیت و قدرت رقابت قابل توجه این مؤسسات

فهرست منابع به ترتیب الفبا

نخست: کلام الله مجید.

منابع فارسی:

- ۱- اقتصاد شراکتی (مهار رکود تورمی) تألیف مارتین. ل. واتیزمن ترجمه علی یاسری انتشارات مرکز آموزش بانک مرکزی سال ۱۳۶۸.
- ۲- اولین سمینار سیاستهای پولی و ارزی - انتشارات بانک مرکزی مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی اسفند ۱۳۶۹.
- ۳- بانک اسلامی، شهید محمدباقر صدر، ترجمه ح - ۱- خنجی انتشارات فتح ۱۳۵۳.
- ۴- بانکداری اسلامی در زمینه کاربردی و از دیدگاه فقهی و حقوقی انتشارات بانک مرکزی - دی ماه ۱۳۶۷.
- ۵- بررسی سیستم بانکداری اسلامی - بیژن عبدی ساوجیان - دانشگاه امام صادق سال ۶۹ استاد راهنما دکتر نمازی.
- ۶- بررسی ماهیت سیاستهای پولی در ایران طی دوره ۶۴-۴۷.
- ۷- پایان نامه آقای محمدرضا حاجیان - دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران تیرماه ۱۳۶۸.
- ۸- پایان نامه دکترای آقای سیدابوالفضل دلفندی تحت عنوان مکانیزم اثر حجم پول بر قیمت ها و بخش حقیقی اقتصاد ایران مهر ۱۳۷۲.
- ۹- پول در اقتصاد اسلامی - دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از انتشارات «سمت» سال ۱۳۷۴.
- ۱۰- پول و بانک از نظریه تا سیاست گذاری نوشته علی ماجدی - حسن گلریز انتشارات مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی سال ۱۳۶۷.
- ۱۱- تحلیل سیستمهای پولی - پایان نامه آقای احمد شعبانی - راهنما آیت الله آذری قمی دانشگاه امام صادق.
- ۱۲- جزوه بانکداری تطبیقی - نویسنده کاظم نجفی علمی از انتشارات دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی سال ۱۳۶۵.
- ۱۳- جنبه های نظری و فقهی بانکداری بدون ربا در پاکستان جمشید شمع ریزی - پایان نامه کارشناسی

- ارشد رشته معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع) - استاد راهنما علی اصغر هدایتی.
- ۱۴ - دستورالعمل اجرایی معاملات و تسهیلات اعتباری بانک ملی ایران آذرماه ۱۳۷۲.
- ۱۵ - ربا در اسلام شهید دکتر محمد حسینی بهشتی - چاپ نشر فرهنگ اسلامی.
- ۱۶ - ربا و قرض در اسلام - نوشته محمدحسین ابراهیمی - مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم - بهمن ۱۳۷۲.
- ۱۷ - رساله دانشنامه کارشناسی ارشد مدرس در رشته اقتصاد.
- موضوع: بررسی عملکرد و تأثیر برخی از تسهیلات اعطایی مندرج در قانون عملیات بانکی بدون ربا در ابزار و سیاستهای پولی - نویسنده حمید بهمن پور بهمن ۱۳۶۸.
- دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس - راهنما - دکتر اکبر کمیجانی.
- ۱۸ - سؤالات و پاسخهای مربوط به عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات بانک مرکزی بهمن ۱۳۶۴.
- ۱۹ - سمینار بین‌المللی اقتصاد اسلامی دانشگاه الزهرا پیرامون نظام اقتصاد اسلامی - گردآورنده عبدالکریم بی‌آزارشیرازی سال ۱۳۶۸ - انتشارات دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۲۰ - عقود اسلامی و اطلاعات کلی در رابطه با عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی دی ماه ۱۳۶۷.
- ۲۱ - عقود اسلامی در نظام بانکداری بدون ربا - انتشارات وزارت امور اقتصادی و دارایی سال ۱۳۷۳ (م ۱۳)
- ۲۲ - عملیات بانکی داخلی - ۲ نویسنده علی اصغر هدایتی، علی اصغر سفیری، حسن کلهر - انتشارات مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی سال ۱۳۷۰.
- ۲۳ - فرهنگ اصطلاحات فقه اسلامی (در باب معاملات). نویسنده محسن جابری عربلو، انتشارات امیر کبیر سال ۱۳۶۲.
- ۲۴ - مبانی فقهی اسلامی - نویسنده محمود عبداللهی، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۲۵ - مجله بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران شماره ۲۳۷ - ۲۳۸ سه ماهه اول و دوم سال ۱۳۷۲ سال سی و دوم.
- ۲۶ - مجموعه مقالات و سخنرانیهای ارائه شده به سومین سمینار بانکداری اسلامی مورخ ۱۳۷۱/۶/۱۰ (م ۴۱)
- ۲۷ - مجموعه سخنرانیها و مقالات ارائه شده به چهارمین سمینار بانکداری اسلامی (یک دهه عملکرد) ۱۰ و ۱۱ شهریور ۱۳۷۲ انتشارات مؤسسه بانکداری بانک مرکزی.

- ۲۸ - مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی - انتشارات بانک مرکزی مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی سال ۱۳۷۲.
- ۲۹ - مسائل اقتصادی رساله نوین تحریرالوسیله امام خمینی رحمة الله نویسنده: عبدالکریم بی‌آزار شیرازی انتشارات مؤسسه انجام کتاب.
- ۳۰ - مسأله ربا به ضمیمه بیمه - اثر متفکر شهید استاد مرتضی مطهری انتشارات صدرا چاپ پنجم ۱۳۷۲.
- ۳۱ - مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی گرد آورنده: عباس میرآخوری و محسن. س. خان ترجمه دکتر محمد ضیایی بیگدلی - انتشارات مؤسسه بانکداری بانک مرکزی.
- ۳۲ - مقاله موردی شماره ۴۹ صندوق بین‌المللی به قلم زوبیر اقبال و عباس میرآخوری ترجمه زهره کریمیان انتشارات اداره مطالعات بانک مرکزی سال ۱۳۶۷.
- ۳۳ - نزول خواران - نوشته آنتونی سمپسون - ترجمه ایرج ایرانی انتشارات نشر بنیاد سال ۱۳۶۹.
- ۳۴ - نشریه فیضیه مورخ ۱۳۷۵/۱/۲۳ - انتشارات توحید - قم
- ۳۵ - نظام اقتصادی اسلام - استاد مرتضی مطهری - انتشارات صدرا اردیبهشت ۱۳۷۲.
- ۳۶ - نظری بر اصول و مبانی عملیات بانکی بدون ربا - انتشارات اداره آموزش و مطالعات نیروی انسانی بانک مرکزی خرداد ۶۹.
- ۳۷ - نظریه عمومی اشتغال بهره و پول تألیف جان مینارد کینز ترجمه منوچهر فرهنگ چاپ اول انتشارات مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشکده اقتصاد - دانشگاه تهران سال ۱۳۵۳.
- ۳۸ - نظریه عمومی کینز و رآمورس - ترجمه دکتر منوچهر فرهنگ سال ۱۳۵۳ انتشارات دانشگاه تهران.

منابع انگلیسی:

- 1- Annual Report 1992 Bank Islam Malaysia Berhard.
- 2- Annual Report 1993 Bank Islam Malaysia Berhard.
- 3- Bank Islam Malaysia Berhad Organisation and Operations.
- 4- Elimination of riba from the economy, and Islamic modes of financing (2nd revised and enlarged edition) December 1991.
- 5- International conference on islamic Banking _ sydney 9 - 10 November, 1993 - University of Wollongong International Business Ressearch Group.
- 6- International Monetarg relations Theory, History and Policy second edititon Leland B. Yeager.
- 7- Islamic banking - D. H. Gowland 1995 - the letter to Dr A. Komijani.
- 8- Islamic banking and the Prohibition of usury in western economic thoyht TW Tayior and JW Evans.
- 9- Keynes,s economics and the theory of value and disttribution New York Oxford University Press 1993.
- 10- Monetary interestand price and intergration of monat and value theory second edition Don patinkin printed in USA.
- 11- Monetary trend in the US and UK Their relation to income Prices and interest rates 1867 - 1973.
- 12 - profit and loss sharing an economic analysis of in the university Of Michigan 1993.
- 13- The firm and the banking in an islamic Economy badal Mukhriji Sydney 9 - 10 No. 1993 - University of Wollongong.
- 14- The 9 th expert - level conference on islamic banking Jakarta, April 7 - 8, 1995.

منابع عربي :

- ١- التحرير الوسيله السيد الامام الخميني - المجلد الاول .
- ٢- الموسوعه الشريعه للبنوك الاسلاميه ج ٥ م اول - دانشگاه الازهر.
- ٣- فقه الشركه على نهج الفقه والقانون - السيد عبدالكريم الموسوي الاردبيلي .
- ٤- وسايل الشيعه - شيخ الحر العاملي - چاپ دارالكتب الاسلاميه.